

BERTA PÉTER

TÁRGYHASZNÁLAT, IDENTITÁS ÉS A KÜLÖNBség POLITIKÁJA

Az etnikai identitásszimbólum-alkotás gyakorlata
az erdélyi Gáborok között

1. REKONTEXTUALIZÁLT TÁRGYAK, (TRANSZ)KULTURÁLIS TÁRGYÉLETRAJZOK

Amint arra Lury felhívja a figyelmet: társadalmi viszonyainkat gyakran különböző tárgyak „megszerzése, használata és cseréje” (LURY, 1996, 19), vagyis a tárgyhasználat médiuma révén fejezzük ki, társadalmi létünk éppen ezért elképzelhetetlen tárgyak nélkül („social lives have things”, LURY, 1996, 10–18). Ugyanakkor a használati kontextusok közötti gyakori helyváltoztatásuk, illetve a hozzájuk társuló ideológiák és gyakorlatok változékonysága miatt a tárgyak is szert tehetnek – átvitt értelemben – egyfajta társadalmi létre, élettörténetre-életrajzra („things have social lives”, LURY, 1996, 18–28; vö. APPADURAI, 1986). Az alábbi tanulmány az *új tárgyi kultúra kutatásként* ismert antropológiai irányzat azon vonulatához tartozik, amelyet – KOPYTOFF (1986) alapján – életrajzi megközelítésként definiálhatunk (vö. SAUNDERS, 1999, 244). Az ide sorolható írások közös vonása, hogy azok a tárgyak társadalmi jelentőségét „kulturális életrajzuk” (KOPYTOFF, 1986) kontextusában vizsgálják, olyan folyamatelvű és kontextusérzékeny szemléletmódot alkalmazva, amely lehetővé teszi a tárgyak és a tárgybefogadó kontextusok közötti bonyolult interakciók (jelentés- és értékkölcsönhatások stb.) beható elemzését.

A kopytoffi fogalom differenciálására APPADURAI (1986, 34) tett kísérletet, elkülönítve valamely konkrét tárgy „kulturális életrajzát” (vö. CALLAHAN, 1999; HOLTORF, 2002; GOSDEN–MARSHALL, 1999) a tárgynosztályok társadalmi karrierjétől (vö. SAUNDERS, 1999). Amíg az előbbi esetben a vizsgálódás egy konkrét tárgyra, illetve arra a periódusra fókuszál, amely a tárgy előállításának pillanatától a társadalmi használatból történő kivonásig tart, addig az egyes tárgynosztályok – amilyen például a luxuscikk vagy az ereklye – társadalmi karrierjének elemzése átfogóbb perspektívát igényel, amelynek középpontjában a tárgynosztályhoz társított jelentések és használati módok alakulástörténetének dokumentálása, illetve értelmezése áll.

Az életrajzi megközelítést alkalmazó tanulmányok azonban nemcsak az Appadurái által javasolt kategóriák (konkrét tárgy- versus tárgynosztály-életrajz) szerint csoportosíthatóak, hanem annak alapján is, hogy a tárgyak jelentés- és értékváltozásai egyetlen kulturális kontextus határai között mennek-e végbe, vagy a kulturális határokon átívelő helyváltoztatás tényével állnak-e összefüggésben. Az előbb említett tanulmánycsoportba sorolható például CALLAHAN (1999) írása a philadelphiai „Szabadság harang” szingularizálásáról, vagy HEBDIGE (1988) tanulmá-

nya, amely az olaszországi scooterek jelentésváltozásaival foglalkozik. Az életrajzi módszert alkalmazó tárgyértelmezések másik csoportja olyan jelenségeket vizsgál, amelyek szorosan kapcsolódnak a tárgyak kulturális kontextusok közötti határátlépéséhez. Ezek az elemzések elsősorban arra keresnek magyarázatot, hogy a különböző értékrezsimiek (APPADURAI, 1986) közötti migrálásuk során a tárgyak, illetve a tárgyhasználat médiumán keresztül megjelenített társadalmi identitások milyen jelentés- és értékváltozásokon mennek keresztül, és hogyan hasznosulnak az új tárgybefogadó kontextus ágenseihez kapcsolódó identitástervek eszközeiként.

A transzkulturális tárgyéletrajzok vizsgálata elsősorban az antropológia olyan területeire jellemző, mint a kritikai muzeológia, az aukcióelemzések (vö. VELTHUIS, 2003, 2005; GEISMAR 2001; SATOV, 1997), a kolonializmushoz kapcsolódó kulturális kontaktus-jelenségek vizsgálata (vö. THOMAS, 1991) vagy a művészet-antropológia (vö. MARCUS-MYERS, 1995). Az életrajzi módszert alkalmazó kutatók gyakran vizsgálnak olyan jelenségeket, mint a (tárgyi) kultúra árucikké válásának esetei (vö. a souvenir fogalmát a kulturális örökség turizmus kontextusában értelmező tanulmányokkal [WEIL, 2004; FEJŐS, 2004; PHILLIPS, 1998; PHILLIPS-STEINER, 1999]), a múzeumokban elhelyezett tárgyakkal kapcsolatos tulajdonjogi viták (vö. a *kulturális copyright* fogalmával [ROWLANDS, 2004; BROWN, 1997; WELSH, 1997; ZIFF-RAO, 1997]), vagy vállalkoznak annak a folyamatnak az elemzésére, hogy a terepmunka helyszínéről származó rituális vagy hétköznapi használati tárgyak hogyan definiálódnak újra művészetként/műalkotásokként a nyugati művészet kontextusában (vö. STEINER, 1994).

A tanulmány a Gáborként ismert erdélyi roma etnikai alcsoport¹ tagjai között apai ágon öröklődő, transzkulturális életrajzzal rendelkező ezüst presztízstárgyak-

¹ A tanulmány alapjául egy 18 hónapos antropológiai terepmunka szolgál. A terepmunka leghosszabb részének helyszíne egy három települést, illetve az ott élő Gábor roma közösségeket magában foglaló Maros megyei mikrorégió volt. E mikrorégió központjára, ahol a legtöbb időt töltöttem, a tanulmányban a Nagyfalva álnévvel utalok.

Hálával és köszönettel tartozom mindazoknak a romáknak, akik megajándékoztak bizalmukkal és türelmükkel; Szalai Andreának, az MTA Nyelvtudományi Intézete munkatársának, aki a terepmunka során mindvégig társam és kollégám volt; Michael Stewartnak a terepmunka megszervezése és a londoni tanulmányutak során nyújtott segítségével, valamint Kürti Lászlónak a tanulmány egy korábbi verziójához fűzött tanácsaiért, javaslataiért. A terepmunkát az alábbi szervezetek támogatása tette lehetővé: Fotoplus Kft., Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Open Society Institute (Budapest), OTKA (F 029504), Soros Alapítvány. Támogatásukat ezúton is köszönöm.

A Gábor presztízstárgygazdasággal foglalkozó korábbi írásomban (BERTA, 2005b) – a „nyomda ördögének” köszönhetően – az alábbi mondat olvasható: „A terepmunka leghosszabb részének helyszíne egy három települést, illetve az ott élő Gábor vezetéknevet viselő (sic! – B. P.) roma közösségeket magában foglaló Maros megyei mikrorégió volt.” Éppen ezért szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a Gábor etnonima használata nem jelenti azt, hogy az etnikai alcsoporthoz tartozó valamennyi *rom* ('férfi') és *romnji* ('nő') vezetékneve ugyanaz, vagyis Gábor lenne. Habár a Gábor vezetéknevel valóban gyakran találkozhatunk, a Burcsa, Rostás, Báránka stb. ugyancsak elterjedt vezetékneveknek számítanak a kérdéses roma etnikai alcsoportban.

kal: a poharakkal (*taxtaj*) és kannákkal (*kana*) foglalkozik. Azt mutatja be, hogy a Gáborok hogyan hoznak létre az etnikai alcsoporthatárukon kívülről érkező, korábban gázsó (nem roma) tulajdonban lévő műtárgyak de- és rekontextualizálása révén olyan etnikai identitásszimbólumokat, amelyeket részben épp a tőlük való szimbolikus elhatárolódás kifejezésének az eszközeiként definiálnak. Kissé más-ként fogalmazva: az alábbi bekezdések célja annak demonstrálása, hogy a presztízstárgyakkal kapcsolatos kulturális fogyasztás (a Gáborok között is) olyan médium vagy identitáspolitikai színtér, amely meghatározó szerepet játszik az etnikai identitás, valamint a leszármazáshoz-múlthoz való viszony megkonstruálásában, illetve megjelenítésében.

A második fejezet a presztízstárgygazdaság kialakulásának – valószínűsíthető – okát, illetve azt vizsgálja, hogy a Gáborok a tárgybeszerzés milyen forrásait veszik igénybe akkor, amikor *új*,² vagyis eddig csak gázsók tulajdonát képező poharak és kannák megvásárlását tűzik ki célul. A harmadik és a negyedik fejezet – a presztízstárgy státus Gábor fogalmának ismertetését követően – részletesen elemzi azt a folyamatot, amelyet a *gázsóktól érkező tárgyat érintő jelentés- és értékújraírás „szimbolikus alkímiájaként”* (BOURDIEU, 1998a, 99–102) definiálhatunk. Ez a folyamat egyrészt a tárgy de-kontextualizálását: a tulajdonviszony megváltozását, illetve a tárgy szimbolikus kiüresítését foglalja magában, másrészt a re-kontextualizálás gyakorlatát. Amint arra később részletesen is kitérek, a jelentés és az érték vonatkozásában dekonstruált, majd újraalkotott tárgyak társadalmi és kulturális identitása egyaránt jelentős mértékben átalakul: a gázsó műtárgyak Gábor presztízstárgyakká, a tárgyi javak fogyasztásának elitregiszterévé (*a tárgy kulturális identitása*), illetve etnikai és apai ági identitásszimbólumokká (*a tárgy társadalmi identitása*) válnak. Az utolsó fejezet megkülönböztetett figyelmet szentel a presztízstárgy-esztétika identitáspolitikai hasznosíthatóságának.

2. A GÁBOR PRESZTÍZSTÁRGYGAZDASÁG KIALAKULÁSA ÉS A TÁRGYBESZERZÉS FORRÁSAI

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk: az érték- és jelentés-újraírás szimbolikus alkímiájának köszönhetően hogyan lesznek a gázsó ezüstpoharokból Gábor etnikai identitásszimbólumok, előbb röviden választ kell adnunk két kérdésre. Egyrészt – leg-alább hipotetikus – magyarázattal kell szolgáljunk arra vonatkozóan, hogy miért

² Az 'új pohár' („*njevo taxtaj*”) kifejezés a Gábor presztízstárgydiskurzus része, és két jelentésben használatos. a) Az 'új' jelző az esetek egy részében azt fejezi ki, hogy a tárgy, amelyhez kapcsolódik, a közelmúltig nem a Gáborok tulajdonát képezte, és csak mostanában került valamelyik Gábor *rom* birtokába – vagyis az etnikai alcsoport történelmébe integrálódása még épphogy csak elkezdődött. Az 'új' jelzőt, ha ebben a jelentésben használatos, minden esetben épphogy csak elkezdődött. Az 'új' jelzőt, ha ebben a jelentésben használatos, minden esetben épphogy csak elkezdődött. b) Más esetekben azonban a Gáborok az 'új' jelző használatával a tárgykészítés idejére, vagyis arra utalnak, hogy a tárgy a közelmúltban (értsd: nem antik ezüsből) készült. Az utóbbi esetekben az 'új' kifejezés álló karakterekkel szerepel a szövegben.

éppen ezek a tárgyak alkotják ma a tárgyi javak fogyasztásának elitregiszterét (lásd BERTA, 2005b), miért éppen körük szerveződött presztízstárgygazdaság a Gáborok között. Másrészt meg kell vizsgálnunk, hogy az említett tárgyak – mint az identitásszimbólum-alkotás „nyersanyagaiként” értelmezett gázso árucikkek – milyen forrásokon keresztül jutottak/jutnak el a vizsgált roma etnikai alcsoport tagjaihoz.

Miért éppen az ezüstpoharak és kannák? Habár írott történeti dokumentumokkal ez nem támasztható alá, a Gábor presztízstárgygazdaság kialakulásában valószínűleg központi szerepet játszott a többségi erdélyi gázso társadalom ezüstitárgyakkal kapcsolatos 16–18. századi attitűdje. Az említett időszakban ugyanis az ezüstitárgyak a vagyonszerzés és -reprezentáció általánosan elfogadott, keresett eszközeinek minősültek. Az ötvösművészet történetével foglalkozó írások (BUNTA, 2001; P. SZALAY, 2001 stb.), valamint a korabeli hagyatéki jegyzőkönyvek, hozományjegyzékek alapján nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyar és szász polgári réteg, illetve arisztokrácia esetében elterjedt gyakorlat volt a különféle ezüstitárgyak készítése, felhalmozása, valamint ajándékozása. Az ezüstpoharak és más ezüstitárgyak részben családi (esküvő, keresztelő stb.) és politikai eseményekhez kapcsolódó ajándék-, illetve emléktárgyakként, részben pedig a „hivalkodó fogyasztás” (VEBLEN, 1975) pohárszékeken kiállított eszközeiként hasznosultak. A 16–18. században az ezüstitárgyak iránti érdeklődés nemcsak a magánszemélyekre volt jellemző, hanem az erdélyi céhek (vö. a céhpohár fogalmával), a városi tanácsok, illetve a református egyház gyülekezetei (lásd az úrasztali felszerelési tárgyak csoportját) esetében is számos adat tanúskodik ezüstitárgyak készítéséről, illetve ajándékozásáról.

A 19. század közepétől azonban a többségi gázso társadalom említett rétegei esetében az ezüstitárgyak egyre inkább elveszítették korábbi gazdasági jelentőségüket, és fokozatosan a bankbetétek és a különféle értékpapírok váltak a felesleg felhalmozásának általánosan elfogadott formáivá. Ezzel párhuzamosan a különféle gázso ezüstitárgyak a 19. század közepétől tömegesen vándoroltak egyes erdélyi roma csoportok tagjaihoz, akikre a korabeli szerzők gyakran utalnak a vagyonszerzés és -reprezentáció e „divatjamúlt” gázso gyakorlatának „örökösiként”. Emil SIGERIUS (1901, 22), a nagyszombati bankok egyikének igazgatója már a 20. század elején felhívta a figyelmet az említett jelenségre: „Hagyatéki összeírásokból ismert, hogy a szász családoknál nagy vagyonszerzés történt fel ezüstitárgyakból, amelyet azonban, miután már nem volt szokás kelyheket ajándékozni adni és miután a megtakarított pénzt többé nem ezüstbe, hanem értékpapírokba fektették, áruba bocsátottak. A cigányok – amint a megtelepedettek, úgy a vándorlók is – vették át a szokást, hogy a megtakarított pénzükből ezüstitárgyakat vásároljanak, és ezúton nagyszámú, gyakran igen művészi aranyműves-munka maradt meg számunkra.” Szádeczky Lajos az Erdélyi Múzeum-Egylet gyűjteményének gyarapítását szolgáló gyűjtőútjai egyikéről beszámolva ugyancsak említést tesz a gázso társadalom és a „cigány”³ csoportok befektetési stratégiái esetében tapasztalható

³ Mivel eldönthetetlen, hogy a századfordulón publikált írásokban mely erdélyi roma etnikai alcsoportok tagjairól esik szó, e híradásokra utalva a korabeli szerzők etnonimáit használtam.

„fáziskülönbségről”. Szádeczky egy közelebről meg nem nevezett „erdélyi hitelbank zálogosztályában” „régierdélyi serlegek” olyan csoportjára bukkan, „...a milyennel egyik múzeum sem dicsekedhetik. (...) E serlegek többnyire sátoros cigányok tulajdonai, a kik – tudvalevőleg – előszeretettel vásárolják és szedik össze s nemzedékről-nemzedékre féltékenyen őrzik a régi ezüst poharakat” (SZÁDECZKY, 1899, 247–248). E tárgyak a „cigányok” „legkedveltebb érték-tárgy”-ai, „s mint hajdan őseinknél az 'arany és ezüst marha' képezte és pótolta a mai takarékpénztári betéteket, értékpapírokat: a sátoros cigány érték-tárgya mai napság is – az ezüst pohár. Ha megszorul, beteszi a zálogházba; ha pénzre tesz szert, kiváltja; de eladni csak a legvégső esetben akarja” (SZÁDECZKY, 1899, 247). TÉGLÁS István (1912a, 51), Torda-Aranyos megye tanfelügyelője, aki a századfordulón a „cigányok” birtokában lévő ezüstpoharak legalaposabb ismerője és egyben gyűjtője is volt,⁵ hasonlóképpen fogalmaz: a „cigányoknál (...) az ingatlanokat – a takarékpénztári könyvet – és más vagyont is az ily ezüst kincsek pótolják”.

Arra vonatkozóan, hogy a 19–20. század fordulójáig a különféle ezüstitárgyak milyen nagy számban kerültek egyes erdélyi roma csoportok tagjainak a birtokába, meglepő adattal szolgálnak azok a korabeli magyar és szász szerzők, akik többnyire a bankok zálogosztályain található vagy esetenként aranyműveseknél⁶ zálogba helyezett „cigánykincsek” tanulmányozása révén jutottak e tárgyú ismereteik birtokába. TÉGLÁS István a *Cigány-kincsek* második közleményében például megjegyzi:

„Éppen most, a mikor a tordai zálogházban lévő cigány-kincsekről a rajzokat készítettem, a körülmények véletlenül úgy alakultak, hogy a cigányok birtokában lévő ezüst-kincseknek itt szokatlanul nagy forgalma volt és azok a szokottnál is sokkal nagyobb mennyiségben torlódtak itt együvé. Így az 1911. év szeptemberében egy napon, itt a cigány-kincsek tömegében, 32 ezüstedényt olvastam meg. Voltak itt azok között feltűnő nagy poharak, talpas kisebb poharak, többé-kevésbé díszes kelyhek, kávéskannák, tejeskannák, cukorportartók, csészék, fűdes és más kupák, de legtöbb volt mégis a pohár. Ez a körülmény is a cigányoknak az ezüst iránti rendkívüli nagy vonzalmát bizonyítja és egyszersmind illusztrálja azt is, hogy mily nagy tömeg ezüstmű van a szegény vándor kőborcigányok kezén” (1912b, 130).

Ha figyelembe vesszük, hogy GYÁRFÁS Tihamér (1912) véleménye szerint a brassói zálogházban ebben az időszakban száz darab „cigánykincset” „öriznek (...) állandóan”, TÉGLÁS István besztercei kiküldetése során a helyi zálogházban összesen nyolc további tárgyat vehetett közelebről szemügyre (1913, 138), Emil

⁴ Szádeczky az ott látott ezüstitárgyak közül harmincat mutat be részletesebben.

⁵ Tanulmányaiban összesen harmincöt „cigány” ezüstitárgy részletes leírását közli – gyakran fotókkal és rajzokkal kiegészítve.

⁶ Lásd például Herbst Mór tordai aranyműves esetét, aki maga is foglalkozott „cigány-kincsek” zálogba vételével, illetve továbbértékesítésével. Herbst Téglás István rendelkezésére bocsátotta a tulajdonában lévő, illetve nála elzálogosított ezüstpoharakat azért, hogy azokról rajzok készülhessenek (vö. TÉGLÁS, 1912b, 129; Uő, 1913, 135).

SIGERIUS (1901, 22) 1893-ban a fogarasi Schul kereskedőnél hatvan különböző, cigányok tulajdonát képező „ívóalkalmatosságot”, a marosvásárhelyi „takarékpénztárban” pedig „egy szintén igen tekintélyes cigányvagyon” látott,⁷ akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az erdélyi „vándorcigányok” ezüsttárgyak iránti érdeklődése a 19–20. század fordulóján meglehetősen elterjedt jelenség lehetett. Alátámasztják ezt a feltételezést a Gáborok presztízstárgygazdasággal kapcsolatos saját kommentárjai is. A terepmunkám központjául szolgáló településen – Nagyfaluban – élő Gáborok által számon tartott tárgyéletrajzok alapján nyilvánvaló, hogy a helybeli romák legalább százötven éve rendelkeznek különféle presztízstárgy státusú ezüstpoharakkal és kannákkal (vö. BERTA, 2005b). Az említett tárgytípusok iránti érdeklődés kezdete azonban ennél pontosabban nem definiálható.

A „cigányok” birtokában lévő ezüsttárgyak számának nagyságára utal az a szórványosan dokumentált gyakorlat is, hogy a magyar és szász régiségkereskedők, múzeumpártolók a 19–20. század fordulóján részben már maguktól a „cigányoktól”, illetve az általuk zálogba helyezett tárgyak közül próbálnak megvásárolni egy-egy „rég nemesi ezüstpoharat”.⁸ Amint arról a korabeli híradások egyes szöveghelyei tanúskodnak, a műgyűjtők e tárgyakat gyakran saját etnikus történelmük reprezentációiként értelmezték, amelyek „ideális” helye – véleményük szerint – nem a „vándorcigányoknál”, hanem saját múzeumaik kiállítótermibe lenne. SZÁDECZKY (1899, 248) a „cigánykincsekkel” kapcsolatban például megjegyzi: „Az embernek gyönyörrel telik el a lelke, látva ezek szépségét, műv-

⁷ SIGERIUS szerint Erzsébetvárosban és Szamos-Újváron is találhatóak ilyen „értékmegőrzők” (1901, 22). A tordai, brassói és beszercei mellett a kortárs szakirodalom néhány további olyan települést is megemlít, amelyek zálogházaiban ugyancsak találkozhatunk „cigánykincsekkel”. Ilyen például Szászrégen (OROSZ, 1914, 162). Arról, hogy a „cigányok” rendelkeznek különféle ezüstpoharakkal, a Belügyminisztérium 1917. évi, 151.041. számú, „a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról” szóló körrendeletéből is értesülhetünk: „A kóborcigányoknak szokásuk, hogy értéktárgyaikat, különösen arany és ezüst kelyheket, serlegeket, botokat, gombokat, csatokat, ékszerül használt érméket stb., amelyek között értékes műbeccsel bíró darabok is vannak, kóborlásaik alatt biztonságba helyezik és rendszerint zálogba teszik.” Magyarországi Rendeleték Tára, 51. folyam, 1917. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 2522–2529.

⁸ A korabeli szerzők által „cigánykincs”-nek nevezett ezüsttárgyak – TÉGLÁS István klaszifikációját alkalmazva (1912a, 51) – két nagy csoportba sorolhatóak. Azokat a tárgyakat, amelyeket különböző erdélyi ötvösmesterek a „cigányok” megrendelése nyomán, a megrendelőik igényeihez igazodva készítettek a 19. század közepén (például a kolozsvári Erdődy műhelyében), Téglás „mondvacsináltatott” poharakként definiálja. Megkülönbözteti ezeket azoktól a rendszerint több száz éves ezüsttárgyaktól, amelyek eredetileg „rég nemesi ezüstpoharak”, „a főrangúak által közönségesen használt ezüst poharak” (TÉGLÁS, 1899, 23) voltak, de kutatásai idején már ugyancsak a „cigányok” tulajdonát képezték. A „mondvacsináltatott” „cigány” poharak fogalmát a mai gázsó műkincspiac is ismeri, és e tárgycsoportot önálló típusként tartja számon, „vajdapohár” néven. Megjegyzendő, hogy a „mondvacsináltatott” ezüstpoharakat a Gáborok sohasem tekintették presztízstárgyknak, és a Téglás István által fénykép vagy rajz segítségével dokumentált „rég nemesi ezüstpoharak” közül is csak bizonyos formátípusok minősülnek keresettnek közöttük.

szí remekességét; de viszont elszorúl a szíve, hogy ezek nem valamely múzeumnak irigyelt és tanúlságul szolgáló kincsei, hanem szétszórót és elzüllött emlékei régi dicsőségnek, honi művészetünknek.” A „cigányoktól” visszavásárolt „rég nemesi ezüstpoharak” részben magángyűjteményekbe kerültek, mint például Téglás István esetében, aki nyilvános árverések során maga is több ezüsttárgyhoz jutott hozzá (vö. TÉGLÁS, 1912a, 50, 54, 55), részben pedig különböző erdélyi múzeumokba. SIGERIUS (1901, 22) például 1900-ban egy „szép kupát” vásárolt meg a Brulyán élő cigányok egyikétől a Karpathenmuseum számára, az Erdélyi Múzeum gyűjteménye pedig két, a fogarasi zálogházból származó „cigánykincsel” is gazdagodott (lásd SZÁDECZKY, 1899, 248). SIGERIUS (1901, 22) továbbá arról is említést tesz, hogy egy – korábban a Köhalom környékén élő cigányok birtokában lévő – tárgy időközben a frankfurti Rotschild-gyűjteménybe került. Bizonyára nem tévedünk, ha a századfordulóra datálható, gázsók általi tárgy-visszavásárlási kísérleteket a repatriotizáció regionális, erdélyi példáiként értelmezzük. Ez a tendencia alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy – a 19–20. század fordulóján – a szóban forgó tárgyak olyan „korlátozott forrásként” értelmezhető, keresett identitás-szimbólumok lehettek, amelyek felhalmozására a transzkulturális tárgyéletrajzok különböző fázisaival identifikálódó értelmezői közösségek (a „cigányok”, illetve a gázsó: a magyar és szász múzeumpártolók, műgyűjtők) egyaránt igényt tartottak.

A századfordulón publikált írások alapján azonban – amint arra már utaltam – kideríthetetlen, hogy az említett „cigány” tárgytulajdonosok melyik erdélyi roma etnikai alcsoporthoz tartoztak, vagyis eldönthetetlen, hogy voltak-e közöttük Gáborok vagy sem. Mivel egyéb, az erdélyi „cigányok” és az ezüsttárgyak kapcsolatára vonatkozó írott történelmi emlékek nem állnak rendelkezésre, legfeljebb csak valószínűsíthető, de kétséget kizáróan nem bizonyítható az a feltételezés, hogy a Gábor presztízstárgygazdaság kialakulása arra a tényre vezethető vissza, hogy az ezüstpoharak készítése és felhalmozása a nem cigány (magyar, szász) társadalom egyes rétegei esetében hosszú ideig a státus- és vagyonreprezentáció általánosan elterjedt formája volt, a 19. század közepétől azonban e tárgyak jelentősége számottevő mértékben csökkent. Habár az egykori „cigány” és a mai Gábor tulajdonosok közötti történelmi kapcsolat kimutatását nem teszik lehetővé, a korabeli beszámolók mégis alkalmat adnak két következtetés levonására. Egyrészt – a Gáborok szóbeli emlékezete mellett – további bizonyítékul szolgálnak arra vonatkozóan, hogy már ebben az időszakban léteztek olyan erdélyi roma csoportok, amelyek presztízsjavakként tekintettek ezekre a tárgyakra. Másrészt e beszámolók következtetni engednek arra, hogy az ezüstpoharak tárgyidentitása a 19. század közepén a gázsók között jelentős változáson ment keresztül: már nem elsősorban vagyontárgyakként és státusjavakként, hanem műtárgyakként, múzeumi kiállítási tárgyakként definiálták azokat.

A státusreprezentáció egykori gázsó technikájának (feltételezett) átvétele azonban, amint arra hamarosan kitérek, esetünkben nem azonos az „érintetlen megőrzéssel”, hanem sokkal inkább a kreatív újraalkotás, újrahasznosítás fogalmaival jellemezhető folyamat. A poharakkal és kannákkal kapcsolatban a Gáborok lényegében bricoleurökként viselkednek (vö. HEBDIGE, 1979, 102–105): megvásárolják

a többségi gázsó társadalom egykori, időközben divatjamúlta lett státusszimbólumait, majd az újrahaznosítás során éppen a gázsóktól való szimbolikus elhatárolás eszközeivé, etnikai identitás-szimbólumokká, illetve saját státuszviszonyaik médiumává transzformálják őket.

A Gábor romák birtokában ma több száz presztízstárgy található (ezek száma csak a terepmunkám központjául szolgáló településen meghaladja a háromtucatot!), és mivel jelentős presztízshozam csak a már egy ideje közöttük forgó tárgyak megvásárlásától remélhető, a presztízstárgy-tranzakciók túlnyomó többségére az etnikai alcsoporton belül kerül sor, vagyis azokra a 'Gábor eladó – Gábor vevő' résztvevői struktúra a jellemző. Maguk a Gáborok azonban nem készítetnek ezüsttárgyakat, és nem is készíttetnek ilyeneket a környezetükben élő ötvösmesterekkel, éppen ezért valamennyi pohárról és kannáról elmondható, hogy azokat gázsó mesterek készítették, és transzkulturális társadalmi karrierjük legelején gázsók tulajdonát képezték, vagyis az etnikai alcsoport-határon túlról érkeztek a Gáborokhoz. Az etnikai alcsoportban lévő tárgyak nagy száma ellenére máig megfigyelhető, hogy a Gáborok – elenyésző számban ugyan, de – időről időre *új*, azaz eddig csak gázsó tulajdonban lévő poharakat vásárolnak.

Új ezüsttárgyak beszerzésére rendszerint két okból vállalkoznak.

A külső forrásokra támaszkodó tárgybeszerzés egyik oka az etnikai alcsoport-határon túlról beszerezhető, *új* tárgyak, illetve a *teljes értékű*,⁹ már jó ideje a Gáborok között gazdát cserélő presztízstárgyak vételára-értéke közötti jelentős eltérés. Gábor társadalmi karrierrel nem rendelkező, *béváló*¹⁰ poharakat egyrészt azok a romák vásárolnak, akik részt kívánnak venni ugyan a presztízstárgy-gazdaságban, de nem rendelkeznek elegendő felesleggel ahhoz, hogy a „nagy névvel” (*baro anav*) rendelkező, rendszerint a gázsó műtárgypiaci ár sokszorosáért gazdát cserélő, *teljes értékű* presztízstárgyak valamelyikét vásárolják meg. A vásárló ilyenkor arra számít, hogy az *új* tárgy a saját családjához tartozó két-három tulajdonos (ideális esetben: fia és fiúunokája stb.) „kezén átmenve” idővel *teljes értékű*, keresett presztízstárgy lesz a Gáborok között, vagyis „felrangozódik”, értékessé válik (vö. WEINER, 1994).¹¹ Ez a gyakorlat a presztízstárgyhoz jutás költségtakarékossabb, de időigényesebb és bizonytalanabb kimenetelű stratégiája.

Egyes romák azonban azért vásárolnak gázsóktól *béváló* ezüsttárgyakat, hogy – árucikkékként – rövid idő alatt továbbadják azokat olyan romáknak, akik poten-

⁹ *Teljes értékű* presztízstárgy = olyan tárgy, amely a Gábor presztízstárgy-definícióban rögzített három tárgyi és egy szimbolikus előfeltételnek egyaránt megfelel. (Lásd később.)

¹⁰ *Béváló* ezüsttárgy = a Gábor presztízstárgy-definícióban rögzített tárgyi előfeltételeknek megfelelő ezüsttárgy. (Lásd később.)

¹¹ A Gáborok számára a presztízstárgyak ideális létmódja (legalábbis az értékesebb darabok esetében) az elidegeníthetetlen apai ági identitás-szimbólum létmód (vö. BERTA, 2005b). Vagyis a mindenkori tulajdonosok az értékesebb presztízstárgyak esetében arra törekednek, hogy azok mindaddig apai águk „kontextusában” haladjanak generációról generációra, ameddig ez csak lehetséges.

ciális presztízstárgyakként tekintenek rájuk. Ebben az esetben a gázsóktól vásárló *rom* olyan közvetítő kereskedő, aki csak ideiglenesen válik a tárgy tulajdonosává, a formai szempontból *béváló* tárggyal való kereskedés pedig rendszertelen alkalmi megélhetési stratégiaként definiálható.¹²

Az elmúlt 100–150 évre vonatkozó Gábor visszaemlékezések alapján a tárgybeszerzés öt fontosabb gázsó forrását érdemes elkülönítenünk. Az első három forrás használatára a romániai rendszerváltást követően már nem találtam példát, az ötödik tárgyforrás pedig kifejezetten a rendszerváltást követő időszakban vált elérhetővé a Gáborok számára. A negyedik tárgyforrás, vagyis a hivatásos régiségkereskedőktől (esetenként műgyűjtőktől) történő tárgybeszerzés a rendszerváltást megelőző és az azt követő időszakban egyaránt elterjedt gyakorlatnak tekinthető, amíg azonban a rendszerváltásig a Gáborokkal üzletelő régiségkereskedők többségükben erdélyiek voltak, addig 1989 után már a határon túli (elsősorban magyarországi) régiségkereskedőkkel kialakított üzleti kapcsolatok kerültek túlsúlyba.

1. Az államszocializmust megelőző idősokra vonatkozó visszaemlékezések szerint a tárgybeszerzés gyakran igénybe vett forrásai voltak a Gáborok által lakott erdélyi régiók *bankjai*. A zálogosztályokon elhelyezett, kiváltképp *béváló* ezüsttárgyakhoz vagy informális úton, titokban (kapcsolati tőke és némi csúszópénz segítségével) lehetett hozzájutni, vagy az azok értékesítésére szolgáló nyilvános árveréseken. A Nagyaluban található kannák egyike éppen így: egy másik erdélyi településen élő Gábor *rom* által egy Maros megyei banknál zálogba helyezett, de kiváltképp maradt tárgyként, a későbbi nagyalusi *rom* vásárló és az akkori bankigazgató közötti informális egyezkedés eredményeképp került Nagyaluba a második világháborút megelőző években. A szóban forgó tárgy, amelyet terepmunkám idején a három nagyalusi kanna közül a legértékesebbként tartottak számon, ma is az egykori vásárló családján belül „halad” generációról generációra: jelenleg az egykori vásárló ükunokájának a tulajdonát képezi.

2. Az államszocializmus évtizedeire datált tárgybeszerzéstörténetek szerint az ezüsttárgyakkal (is) foglalkozó *állami múzeumok* is fontos gázsó tárgyforrásoknak minősültek. Mivel az ott kiállított tárgyak a szocialista Románia elidegeníthetetlen tulajdonát képezték, azok kizárólag informális úton kerülhettek a Gáborok birtokába. A nagyalusi roma családok egyike még ma is őrzi azokat a leveleket, amelyek a családfő és a szomszédos megyében található egyik múzeum munkatársa közötti egyezkedés részleteit tartalmazzák. A családfő az ott kiállított talpas pohárért cserébe „régiségeket”, illetve pénzt ajánlott fel, a csere azonban a *rom* 1980-as évek végén bekövetkezett halála miatt végül nem jöhetett létre.

¹² Ez a gyakorlat csak látszólag mond ellent a 11. lábjegyzetben megfogalmazott kijelentésnek. Az etnikai alcsoport-határon túlról érkező, *új* tárgyak értéke ugyanis a megérkezés pillanatában még alig különbözik a gázsó piaci vételártól, ezek a tárgyak az értékelítődés folyamatának a legelején állnak, még nem *teljes értékű* presztízstárgyak, illetve identitás-szimbólumok. Esetükben tehát az elidegeníthetlenség vágyát életre hívó érték(telítettség) még nincs vagy csak elenyésző mértékben van jelen.

3. A tárgybeszerzés további gázso forrását jelentették az erdélyi *református egyház gyülekezetei*. Itt ugyanis az úrasztali felszerelési tárgyak között gyakran az a pohárformatípus (trombitaformájú „kettős” vagy talpas pohár, *romani* néven *taxtaj kuštikasa*) is megtalálható, amely a Gábor presztízstárgy-esztétika értelmében a legértékesebbnek minősül.¹³ A Gáborok éppen ezért gyakran tettek kísérletet arra (számos esetben sikerrel), hogy megvásárolják a különböző erdélyi gyülekezetek tulajdonát képező ilyen tárgyak némelyikét. Az egyházi eredetű Gábor presztízstárgyak kulturális életrajzaiból kiderül, hogy azok gyakran akkor kerültek roma tulajdonba, amikor a gyülekezetek csak úgy tudták orvosolni pénzügyi nehézségeiket, hogy áruba bocsátották a korábban nekik adományozott értékű tárgyak – köztük a Gáborok által keresett *béváló* ezüstpoharak – egy részét.

4. A Gáborok erdélyi, illetve határon túli gázso *régiségkereskedőktől* (esetenként *műgyűjtőktől*) is vásároltak, illetve vásárolnak *béváló* ezüstitárgyakat. A határon túli régiségkereskedőkkel való kapcsolattartás két fontosabb módját érdemes elkülönítenünk. Egyrészt az általam ismert *romok* egy kisebb csoportja terepmunkám idején rendszeres látogatója volt a legismertebb budapesti régiségkereskedéseknek (függetlenül attól, hogy a szóban forgó férfiak Magyarországon vagy Erdélyben folytattak jövedelemszerző tevékenységet). Emellett az utóbbi években két olyan pohár is érkezett a vizsgált etnikai alcsoportba, amelyeket első Gábor tulajdonosai nyugat-európai régiségkereskedésekben vásároltak meg. Másrészt a magyarországi régiségkereskedők gyakran maguk is szerveznek erdélyi „gyűjtőutakat” azért, hogy Magyarországon haszonnal továbbértékesíthető bútorokat, dísz tárgyakat, képzőművészeti alkotásokat stb. vásároljanak. E „gyűjtőutak” során az általuk ismert, jómódú Gáborokat is felkeresik, akik – tudva ezt – vagy felhajtókként, vagy pedig oly módon próbálnak meg a magyarországi régiségpiac marginális résztvevőivé, illetve haszonélvezőivé válni, hogy maguk is felvásárolnak (és esetenként saját költségükön helyre is állíttatnak) olyan régi bútorokat, dísz tárgyakat stb., amelyekről úgy gondolják, hogy számot tarthatnak a gázso felvásárlók érdeklődésére. Amint azt többször is megfigyelhettem, az utóbbi találkozási helyzetekben a Gáborok a magyarországi régiségkereskedőket nemegyszer megpróbálják rávenni arra, hogy következő útjuk alkalmával (titokban) szerezzenek be számukra egy-egy *béváló* ezüstitárgyat.

5. Végül a Gáborok – személyesen vagy nem roma megbízottak segítségével – esetenként a gázso által szervezett és lebonyolított magyarországi *aukciókon* is vásárolnak olyan tárgyakat, amelyek később presztízstárggyá válnak a birtokukban (lásd a később idézett példát). Effajta tárgybeszerzésekre csak a rendszerváltást

¹³ Arra vonatkozóan, hogy a református gyülekezetek birtokában milyen nagy számban találhatóak az e pohárformatípushoz tartozó tárgyak, nyilvánvaló bizonyítékkal szolgál a Magyar Református Egyházak javainak tára (lásd: I. kötet [1999]: 272; II. kötet [2000]: 106–107; 155; 175–176; III. kötet [2001]: 16–17; 100; 131–132; 166.), illetve P. SZALAY Emőke monográfiája (2001, 114–115; 122; 127; 138–140; 143–145; 147; 154–155; 164–165; 168–171; 174–178; 182–183; 185) a debreceni ötvösségről.

követően kerülhetett sor, azután, hogy a román állampolgárok már szabadabban és gyakrabban látogathattak Magyarországra.

A Gáborok azonban nemcsak (a) az említett gázso tárgyforrásokkal való személyes kapcsolatfelvétel, illetve (b) middlemanként tevékenykedő Gáborok révén juthatnak hozzá *béváló*, új poharakhoz, hanem (c) más erdélyi roma etnikai alcsoportokhoz tartozó *romoktól* is vásárolhatnak ilyen tárgyakat.

A potenciális presztízstárgyakkal üzletelő nem-Gábor roma kereskedők (c) két csoportba sorolhatóak. Az egyik csoportot azoknak a roma etnikai alcsoportoknak a tagjai (c1) alkotják, akik – saját vagyonfogalmuk értelmében – nem tekintik presztízstárgyakként az általuk közvetített ezüstitárgyakat, és nem sorolják azokat a tárgyi javak fogyasztásának elitregiszterébe. A másik csoportba annak a nem-Gábor erdélyi roma etnikai alcsoportnak a tagjai tartoznak (c2), akiket a Gáborok – önmagukhoz hasonlóan – *poharas cigányokként* tartanak számon, vagyis olyan romákként, akik rendelkeznek presztízstárgy státusú ezüst poharakkal, valamint a körük szerveződő presztízstárgygazdasággal. Az utóbbi alcsoportra, amelynek tagjai rendszeresen vásárolnak presztízstárgyakat a Gáboroktól, és esetenként maguk is adnak el *béváló* poharakat nekik, a Gáborok a *cārhar* etnonimával utalnak. Terepmunkám során összesen három, a *cārharoktól* a Gáborokhoz került tárgyról szereztem tudomást. Ez a szám elenyésző azoknak a presztízstárgy-tranzakcióknak a számához képest, amelyek során a 'Gábor eladó – *cārhar* vásárló' résztvevői struktúrával találkozunk.

Emellett szót kell ejtenünk egy további erdélyi roma etnikai alcsoportról is, amely a fenti klasszifikációs rendszerben (c1 – c2) egyfajta köztes pozíciót foglal el, és amelynek tagjaira a Gáborok a *gyergyóiak*, illetve a *gyapotos čurarak* kifejezésekkel utalnak. A Gáborok visszaemlékezései szerint a 19–20. század fordulóján még a *gyergyóiak* is *poharas cigányok* voltak, időközben azonban szinte valamennyi, egykor a tulajdonukat képező presztízstárgyat eladták („*kimentek a poharaktól*”). Generációról generációra hagyományozódó ezüstpoharakkal terepmunkám idején elsősorban olyan *gyergyói* családok rendelkeztek, akiknek az elődei a 20. század elején Erdélyből Magyarországra települtek át (elsősorban Budapestre), és a lakóhely-változtatás során magukkal hozták ezüstitárgyaikat is. Gábor beszélgetőtársaim szerint a presztízstárgygazdaság továbbélése a Magyarországra települt *gyergyói* családok esetében egyrészt a szocializmus évtizedeire jellemző elszigeteltséggel, főként a magyar–román határ átlépését megnehezítő rendelkezésekkel magyarázható, másrészt azzal a ténnyel, hogy a magyarországi gázso társadalom tagjai nem jelentettek vonzó felvevő piacot az itt élő *gyergyóiak* számára, mivel csak szerény összegeket kínáltak fel ezüstitárgyaikért. (A Magyarországra áttelepült *gyergyóiak* a magyarországi szakirodalom a *colár* terminussal nevezi meg.)

A *cārhar* és a *gyergyói* etnikai alcsoport között azonban – a Gáborok értelmezése szerint – jelentős különbség, hogy amíg a *cārharok* körében a presztízstárgygazdaság ma is virágzó gazdasági-társadalmi intézmény, addig ez az Erdélyben és Magyarországon élő *gyergyóiakról* már nem mondható el. Erre utal az említett alcsoportok tagjai és a Gáborok között lezajló presztízstárgy-tranzakciók gyakori-

sága terén megfigyelhető szignifikáns eltérés is. Amíg a Gáborok a magyarországi *gyergyóiaktól* csak elvéve szereznek be ezüstitárgyakat (legyen szó saját családi örökségről vagy közvetítő kereskedőként továbbadott „áruclikkpoharakról”), addig a *cārharok* – a *gyergyóiakhoz* viszonyítva – gyakran vásárolnak Gábor presztízstárgyakat, vagy adnak nagyobb összegű kölcsönt valamely Gábor presztízstárgy zálogba helyezése ellenében. (Az, hogy a Gáborok a Magyarországon élő *gyergyóiaknak* saját presztízstárgyaikat eladják vagy náluk zálogba helyezik azokat, tudomásom szerint ismeretlen jelenség.) Éppen ezért, amíg a Gáborok a *cārharokra* egybehangzón *poharas cigányokként* utalnak, a *gyergyóiak* esetében, akik a Gábor presztízstárgygazdaság marginális résztvevőinek számítanak, ezt a kifejezést egyáltalán nem használják, ezzel is jelezve, hogy körükben a presztízstárgygazdaság eltűnőfélben lévő, perifériális társadalmi jelenség.

Látva a presztízstárgyak iránti érdeklődésemet, több Gábor ismerősöm megkért arra, hogy Magyarországon járva kutassak fel olyan tárgylelőhelyeket (múzeumokat, régiségkereskedéseket, aukciósházakat), ahol megvásárolható *béváló* poharak találhatóak. E beszélgetésekre kizárólag négy szemközti került sor. A házigazdák, akik esetenként rögtönzött presztízstárgyrajzok segítségével is megpróbálták érzékelteni, milyen tárgyat is keresnek voltaképpen, rendszerint kikötötték, hogy más roma nem szerezhet tudomást kérésükről. A diszkréciót az attól való félelem indokolta, hogy az értékes információk esetleg mások birtokába kerülhetnek, ami könnyen megghiúsíthatja a tervezett tranzakciót. (A helyzet paradox voltát az adta, hogy bár az efféle kérések elhangzása során minden „megrendelő” ügyelt a titoktartásra, lényegében mindenki gyanította mindenkiről, hogy adandó alkalommal ugyanezzel a kérdéssel fordul majd a hozzá betérő gázsókhoz, legyenek azok akár antropológusok, akár a Gáborokkal üzleti kapcsolatban álló erdélyi régiségkereskedők.) Mások nem konkrét tárgylelőhelyek felkutatására, hanem *béváló* tárgyak fotóit tartalmazó katalógusok, művészettörténeti kiadványok beszerzésére kértek meg. Megjegyzendő, hogy jónéhány Gábor *rom* maga is rendelkezik efféle kiadványokból álló kisebb „gyűjteménnyel”, amely rendszerint fényképekkel, színes fénymásolatokkal egészül ki. Az egyik ilyen fénykép négy olyan pohárról készült, amelyek a Nagyfaluhoz közeli múzeumok egyikének a tulajdonát képezték. A fotó jelenlegi tulajdonosa szerint azt – egy kisebb összeg fejében – apai nagyapja készítette a múzeum épületének renoválása idején az ott dolgozó munkások egyikeivel. Több háztartásban is megtalálható például a *Szent László és városa* (KOLBA, 1992) című monográfia, amely ugyancsak több *béváló* tárgy fotóját tartalmazza. A presztízstárgygazdaság iránt érdeklődő Gáborok gyakran forgatják ezeket a kiadványokat, és terepmunkám során többször előfordult, hogy a poharak tárgyi tulajdonságait érintő beszélgetéseink során éppen ezeket a katalógusokat és fotókat hívták segítségül, hogy még világosabbá tegyék számomra: a tárgyak mely tulajdonságai számítanak értékesnek saját etnikai alcsoportjukban és melyek nem. E kiadványok, amelyek nagyobb számban a rendszerváltás és a határok részleges megnyílása után váltak elérhetővé a Gáborok számára, nemcsak a gázsó antropológus, de a Gáborok esetében is fontos segédeszközei a presztízstárgyakkal kapcsolatos ismeretek elsajátításának, illetve jelentős mértékben megkönnyítik a

gázsó régiségpiacon való tájékozódást. E katalógusokra, fénymásolatokra stb. nem utolsósorban azért van szükség, mert az ezüstpoharak – kulturális definíciójuk szerint – a Gáborok között nem olyan tárgyak, amelyeket bármikor bárki szemügyre vehet és kedvére megcsodálhat, hanem sokkal inkább olyan féltve őrzött státuszjavak, amelyek tárgy mivoltukban a Gáborok és a hozzájuk betérő gázsók számára egyaránt csak ritkán válnak hozzáférhetőkké. A vizsgált etnikai alcsoport tagjai csak alkalmanként, bizonyos – itt nem tárgyalt – feltételek együttállása esetén „kérhetik elő”, azaz tekinthetik meg egymás presztízstárgyait, ennek következtében nem ritka eset, hogy egy *rom* a saját lokális közösségében található poharak nagy részét sohasem veheti szemügyre, azokról csak a presztízstárgydiskurzusok résztvevőjeként, hallomásból szerezhet tudomást.

Terepmunkám során öt olyan új ezüstitárgy megvásárlását kísérhettem figyelemmel, amelyek előzőleg gázsók (4 db), illetve *gyergyóiak* (1 db) tulajdonát képezték. (Emellett több, végül megghiúsult tárgybeszerzési kísérletnek voltam tanúja.) A szóban forgó tárgyak kivétel nélkül poharak voltak. A gázsóktól érkező darabok egy magyarországi műtárgyárverésen, illetve magyarországi és nyugat-európai gázsó régiségkereskedőkön keresztül jutottak el a Gáborokhoz, az értük kifizetett vételár pedig 3500 és 20 000 euró között mozgott. Az új tulajdonosok közül négy a pénzben kifejezett nyereség miatt, vagyis azért vásárolt poharat, hogy mielőbb továbbértékesítse azt más Gábor vagy *cārhar rom*oknak, egy *rom* pedig azért, hogy a tárgy később *teljes értékű* presztízstárggyá váljon saját családjában. (Terepmunkám során azonban nemcsak az említett tárgyak, hanem számos egyéb, az elmúlt évtizedekben a Gáborokhoz került *béváló* pohár „megérkezéstörténetét” is dokumentálhattam a hozzájuk kapcsolódó tárgyéletrajzok segítségével.)

Miután 2002. január elsejétől a román állampolgárok esetében is megszűnt a schengeni országokba történő beutazást megnehezítő vízumkényszer, már a Gáboroknak is lehetőségük nyílt arra, hogy potenciális presztízstárgyak után kutatva személyesen is felkeressék a nyugat-európai régiségkereskedéseket. Az egyik *új*, továbbértékesítésre szánt tárgyat egy Gábor *rom* a franciaországi régiségkereskedések egyikében vette észre. Miután lefényképezte azt mobiltelefonjával, a képet pedig elküldte Romániában tartózkodó apjának, az apa a pohár megvásárlása mellett döntött. (A tárgy vételára megközelítőleg 10 000 eurót tett ki, amelyet a család fő a Western Union segítségével juttatott el fiának.) Egy másik *új*, kilenc deciliter űrtartalmú poharat az első Gábor tulajdonos 2004 nyarán vásárolt meg egy budapesti árverésen, megközelítőleg 900 000 forintért. Mivel az a Gábor presztízstárgyesztétika szerint a legértékesebb pohárformatípushoz tartozik, aranyozott és gazdagon díszített, a kérdéses tárgyat a tulajdonos saját apai ága identitászimbólumává szeretné tenni. Habár már birtokában van egy, a Gáborok körében nagyra becsült, mások által vágyott, és egy kevésbé fontosnak tartott pohár is, az említett *új* tárgy megvásárlását azért tartotta mégis fontosnak, mert egyetlen fiának három fia van, fiáról azonban a legtöbb *rom* úgy vélekedik, hogy életvitele és gyakori pénzügyi nehézségei miatt apja halála után aligha lesz majd lehetősége arra, hogy egyedül, önerőből presztízstárgyat vásároljon. A vevő az *új* poharat – amint azt nyíltan elismerte, lényegében fia helyett – legkisebb fiúunokájának vásárolta meg, abban

bízva, hogy azt néhány generációval később már róla elnevezett, értéktelített presztízstárgyként fogják emlegetni a romák. A vevő egyik unokája a tranzakciót úgy minősítette: nagyapja „előrelátó, okosan tervez”, mert saját társadalmi presztízse és a birtokában lévő híres pohár miatt az újonnan vásárolt tárgy sem marad sokáig ismeretlen és értéktelen a romák között – „az idő hamarosan tesz neki nevet”.

3. A GÁBOR PRESZTÍZSTÁRGY-DEFINÍCIÓ

A gázsóktól történő megvásárlás önmagában még nem eredményezi azt, hogy a tárgy az adásvételt követően azonnal *teljes értékű* Gábor presztízstárggyá és etnikai identitásszimbólummá válik. Ezek a tárgystátusok ugyanis nem immanensek, vagyis nem olyan minőségek, amelyek már a készítés vagy a megvásárlás pillanatában jellemzőek valamely tárgyra, hanem olyan társadalmilag tulajdonított tárgy-identitások, amelyek csak egy bizonyos idő elteltével, a Gábor értelmezői közönség tudatos jelentés- és érték-újraalkotó tevékenységének köszönhetően válnak valamely tárgy sajátjává.

Ahhoz, hogy a Gábor etnikai alcsoportba újonnan érkezett pohár *teljes értékű* tagjává válhasson a presztízstárgyak csoportjának, három tárgyi és egy szimbolikus tulajdonsággal kell rendelkeznie. Ezek a presztízstárgy státus elérésének elengedhetetlen előfeltételei. A tárgyi aspektusokkal kapcsolatos előfeltételek az alábbi területeket érintik: a) a forma, b) az anyag és c) a kor kérdése.

a) A Gáborok a gázsóktól megvásárolható ezüstitárgyaknak csak két típusát tekintik potenciális presztízstárgynak: a poharak, vagyis a *taxtajok*, valamint a *kanak*, vagyis a *kanak* csoportját. Amíg a presztízstárgynak minősülő ezüstpoharak formájuk alapján több alkategóriába sorolhatók, addig a *kanna roma* definíciója egyetlen formatípust foglal magában: az ezüst fedeles kupakét. A vizsgált etnikai alcsoport tagjai azonban nem definiálnak válogatás nélkül minden ezüstpoharat presztízstárgyként: ez a fogalom csak bizonyos pohárformatípusok esetében használatos, amelyek közül a *trombita* formájú talpas (vagy más néven: „kettős”) poharak (*taxtaj kuštikasa*¹⁴) minősülnek a legértékesebbeknek. A Gáborok tapasztalataim szerint további három olyan pohárforma típust különböztetnek meg, amelyek ugyancsak presztízstárgyaknak minősülnek körükben: a *šobo*, a *burikato*, illetve a *njolcsegívo* típusokat. A *šobo* poharak jellemző vonása, hogy vizespohár vagy zsák formájúak, és csupán néhány milliméter mély talpüreggel rendelkeznek. A *burikato* tárgyak, amelyek romani elnevezése a *buriko* 'köldök' kifejezésből ered, kizárólag abban a különböznek a *šobo* tárgyaktól, hogy egyáltalán nincs talpüregük, a pohárfenék közepén pedig egy köldökszerű bemélyedés található. Végül a *njolcsegívo* (nyolcszegű) formatípushoz tartozó tárgyak olyan poharak, amelyek nyolc, egymáshoz illesztett téglalaplóból és egy fenékrészből állnak. A Gá-

¹⁴ A *kuštik* terminus a hengeres pohártestet tagoló osztógyűrű/-öv megnevezésére szolgál. A *taxtaj kuštikasa* szó szerinti fordításban tehát „osztógyűrűvel/övvel tagolt poharat” jelent.

borok között előfordulásuk gyakoriságát tekintve a *taxtaj kuštikasa* és a *šobo* típusú poharak a legelterjedtebbek. Az említett formatípusok közül a *njolcsegívo* poharak képviselik a legcsekélyebb értéket.

b) A presztízstárggyá válás további tárgyi előfeltétele az, hogy a tárgy antik ezüsből¹⁵ készüljön.

c) Végül a presztízstárgy státus elérésének harmadik tárgyi kritériuma a tárgy-készítés idejével kapcsolatos. A Gábor presztízstárgy-esztétika értelmében ugyanis nem *béváló* az az ezüstitárgy, amelyet a közelmúltban készítettek, vagyis amely „*na-j phurano, na-j antiko*” ’nem öreg, nem antik’. Az újonnan (értsd: nem antik ezüsből) készült tárgyak megnevezésére a Gábor presztízstárgydiskurzusban a „*njevo taxtaj*” ’új pohár’ kifejezés használatos. Az ’új’ jelző ebben a kontextusban a készítés idejére utal.¹⁶

A *teljes értékű* presztízstárggyá válás egyetlen nem formai előfeltétele az, hogy a tárgy a Gáborokhoz kerülve legalább két-három Gábor tulajdonos „*kezén is átmenjen*”, vagyis belőlük álló genealógiára, társadalmi karrierre- emlékezetre tegyen szert. Amint már utaltam rá, a romák arra a tényre, hogy valamely tárgy mindhárom formai előfeltételnek megfelel, a *béváló* vagy a *valabilo* ’érvényes’ terminusokkal utalnak, amíg *teljes értékű* presztízstárgyaknak azokat a poharakat és kannákat tekintik, amelyek *béválóságuk* mellett már saját Gábor társadalmi karrierrel is rendelkeznek.

4. GÁZSÓ MŰTÁRGYBÓL GÁBOR PRESZTÍZSTÁRGY ÉS ETNIKAI IDENTITÁSSZIMBÓLUM: A TÁRGY ÚJ KULTURÁLIS ÉS TÁRSADALMI IDENTITÁSÁNAK MEGALKOTÁSA

A gázsóktól érkező tárgy az értékrezsimok közötti mozgása során, vagyis mialatt gázsó műtárgyból Gábor presztízstárggyá és etnikai identitásszimbólummá válik, a jelentés és az érték aspektusait alapjaiban érintő szimbolikus átalakuláson megy keresztül. A Gáborok azért, hogy a „mi” reprezentációiként azonosulhassanak velük, a hozzájuk kerülő poharakat a használatba vétel folyamán szimbolikus kiüresítik és újraalkotják: eltávolítják attól a jelentés- és értékhorizonttól, amely azok mibenlétét a gázsók között mindaddig meghatározta (dekontextualizáció), és rész-

¹⁵ Emellett néhány olyan presztízstárgy státusú pohárral is találkozhatunk a Gáborok között, amelyek – véleményük szerint – platinából készültek. Ezek tulajdonosai arra a kérdésre, hogy poharaik miként minősülhetnek mégis *teljes értékű* presztízstárgyaknak, rendszerint kitérő választ adtak, és arra hívták fel a figyelmet, hogy a platina grammja a gázsó nemesfémpiacon jóval drágább az ezüstenél. Azt, hogy a platina mint alapanyag megítélése legalábbis ambivalens, jól mutatja, hogy több beszélgetőtársam is elzárkózott attól, hogy megnevezze azokat a Gábor *romokat*, akik ilyen tárgyakkal rendelkeznek, abbéli félelmükre hivatkozva, hogy beszélgetésünk kitudódása esetén a szóban forgó tulajdonosok burkolt inzulntusként értelmezik majd az információ továbbadását.

¹⁶ Lásd a 2. lábjegyzetet.

ben új jelentéseket és értékeket társítanak hozzájuk (rekontextualizáció). Másként fogalmazva: a tárgyakat új kulturális (a tárgyi javak fogyasztásának elitregisztere) és társadalmi identitással (etnikai és apai ági identitásszimbólum) látják el. Erre a folyamatra a – BOURDIEU-tól (1998a, 99–102) kölcsönzött – „szimbolikus alkímia” kifejezéssel utalok. Megjegyzendő azonban, hogy a szimbolikus újraalkotás során a tárgyak fizikai mivoltukban érintetlenek maradnak, vagyis a Gábor tulajdonosok nem alakítják át azokat a saját presztízstárgy-esztétikájukban rögzített értékpreferenciáknak megfelelően: nem vésetnek rájuk általuk különösen kedvelt-keresett díszítményeket, nem pótolják az idővel eltűnő tüzarányozást stb. Legfeljebb a pohártesten látható kisebb repedések cinezés, illetve más eljárások révén történő javítására vállalkoznak.

A tárgy rekontextualizációja és etnicizálása két részfolyamatot foglal magában. Egyrészt a tárgy tárgyi tulajdonságainak részleges újraosztályozását egy kifejezetten a Gáborokra jellemző presztízstárgy-esztétika alapján. Másrészt a tárgy integrálását az etnikai alcsoport történelmébe, vagyis Gábor társadalmi karrierjének emlékezetének kialakítását. Az etnikus történelemben integrálás az alábbi eljárások révén megy végbe: a *romani* tulajdonnévadás, a tárgy Gábor tulajdonosokból álló genealógiájának-pedigréjének a megalkotása, valamint a tárgytörténeti karakter meghatározása révén. (Amíg *romani* tulajdonnévvel és genealógiával valamennyi teljes értékű Gábor presztízstárgy rendelkezik, a tárgytörténeti karakterre utaló állandó jelzők csak bizonyos poharakhoz és kannákhoz kapcsolódnak.)

Az, hogy az etnikai alcsoporthatáron túlról érkező tárgy saját Gábor társadalmi karrierre és emlékezetre tegyen szert, időigényes folyamat. A gázsóktól történő megvásárlás és a teljes értékű presztízstárggyá válás között éppen ezért egy olyan periódus található, amelyet a tárgyidentitás-váltás – fokozatos értékelődéssel jellemezhető – liminális fázisaként definiálhatunk. Olyan időszakként, amikor a tárgynak tulajdonított társadalmi, illetve kulturális identitás a Gáborok értelmezése szerint még ambivalensnek minősül: a tárgy már nem egészen gázsó műtárgy, de még nem is teljes értékű Gábor presztízstárgy, illetve etnikai identitásszimbólum. Ezért bármennyire vonzó tulajdonságokkal rendelkezzen is egy gázsóktól újonnan vett, *béváló* pohár, a Gáborok által neki tulajdonított érték a már teljes értékű presztízstárgyakéhoz viszonyítva a liminális fázis folyamán rendszerint csekély marad (a liminalitás legelején lényegében alig különbözik a tárgyért kifizetett gázsó műtárgypiaci vételártól). Az új tárgy beszerzését kísérő presztízskövetkezmények esetében hasonló jelenség figyelhető meg: a gázsó forrásokra támaszkodó tárgyvásárlást ugyanis nem kíséri számottevő társadalmi elismerés vagy hírnévgyarapodás. Sőt, e tranzakciókhoz gyakran inkább egyfajta szégyenérzet társul, mivel a vásárló annak köszönhetően, hogy nem a már régóta Gábor tulajdonosban lévő, ismert és keresett, jóval drágábban megszerezhető presztízstárgy megszerzésére vállalkozott, egyértelmű jelét adta annak, hogy csupán szerény pénzügyi forrásokkal rendelkezik. Ezért a gázsóktól vásárolt pohár első roma tulajdonosa – az anyagi helyzetével kapcsolatos inzultusoktól tartva – rendszerint igyekszik elkerülni azt, hogy a vásárlás ténye a nyilvános társadalmi összejöveteleken zajló beszélgetések témájává váljon.

A romaniban a liminalitás állapotában lévő tárgyakra a Gáborok a „*njevo tax-taj*” ’új pohár’ kifejezéssel utalnak. Az új jelző ebben az esetben nem a tárgy készítésének idejére utal, hanem arra, hogy a tárgy még Gábor társadalmi karrierje legelején jár, még „*nem volt forgalomban*” a kérdéses etnikai alcsoportban.¹⁷ Az etnikus történelemben ágyazottság kialakulására és az ezzel együtt járó értékelődésre a Gáborok gyakran azzal a metaforával utalnak, hogy a tárgy „*megöregszik*”, „*megavasodik*” a roma tulajdonosok birtokában. Az etnikus történelemmel való összefonódás szinonimái továbbá az olyan szófordulatok, mint a „*törzs pohár*”, illetve a „*törzsökös pohár*”, ahol a *törzs*, *törzsökös* azt fejezi ki, hogy a tárgy már egy ideje a Gábor etnikai alcsoport tagjai között forog.

Habár, amint azt láttuk, az etnikai alcsoporthatáron túlról megvásárolt poharak tárgyi tulajdonságait tekintve befejezett, „készen talált” tárgyak, a Gábor presztízstárgy-definíció következtében mégis csupán az identitásszimbólum-alkotás „nyersanyagainak”, olyan „félkész” kulturális javaknak minősülnek, amelyek további jelentős szimbolikus „megmunkálásra” szorulnak. Ez a szimbolikus újraalkotás nemcsak a gázsóktól vásárolt, de a *cārharoktól* és a *gyergyóiaktól* érkező új tárgyak esetében is végbe megy, annak ellenére, hogy ezek a tárgyak gyakran már rendelkeznek saját, egyedi roma társadalmi karrierrel. A Gáborok ugyanis a nem-Gábor roma etnikai alcsoportokhoz kapcsolódó társadalmi karriert sem tekintik értékforrásnak, ugyanúgy, ahogyan a tárgyak gázsó pedigréjét sem, vagyis az előbbi poharak is történelem nélkülinek, olyan tárgyaknak minősülnek, amelyeknek nincs „*sem apjuk, sem anyjuk*”.

4.1. A GÁZSÓKTÓL VÁSÁROLT TÁRGY DEKONTEXTUALIZÁLÁSA: AZ ÁRUCIKK-FÉTISIZMUS MINT KIÜRESÍTŐ GYAKORLAT

Miért van szükség a jelentés- és érték-újraalkotás „szimbolikus alkímiájára” a gázsóktól vásárolt tárgyak esetében? Miért nem válnak ezek a poharak a birtokba vétel után azonnal teljes értékű Gábor presztízstárgyakká és etnikai identitásszimbólumokká?

Vegyük figyelembe, hogy a tárgyhasználat és a tárgyakkal kapcsolatos jelentés-tulajdonítás gyakran válik az identitásreprezentáció eszközévé, a tárgyhasználók társadalmi viszonyainak médiumává. A korábbi és a jelenlegi tulajdonosok tárgyértelmezéseiben felfedezhető hasonlóságok és különbségek gyakran nem véletlenszerűen kialakuló jelenségek, hanem olyan indirekt identitásüzenetek, amelyek a jelenlegi tulajdonos önmagáról, illetve a korábbi tulajdonosokhoz való viszonyáról kialakított elképzeléseivel állnak szorosabb kapcsolatban. Másként fogalmazva: amikor az új tulajdonos (legyen szó akár egy egyénről, akár egy csoportról) eldönti, hogy a tárgy/tárgytípus társadalmi karrierjének korábbi fázisához tartozó tárgyhasználó(k) sajátjának tekintett értékasszociációk és jelentések közül mit őrizzen meg, illetve mit hagyjon figyelmen kívül a továbbiakban, az identitáspolitiká gya-

¹⁷ Lásd a 2. lábjegyzetet.

korlatához kapcsolódó tudatos (érték)szelekciót hajt végre. Vagyis: a tárgyhasználat nyelvén saját identitásával, társadalmi viszonyaival kapcsolatos kijelentéseket fogalmaz meg.

A korábbi tárgyhasználó(k) „szimbolikus örökségéhez”: a tárgyhoz/tárgytipushoz eddig társuló jelentésekhez és értékekhez való viszony két attitűd változó arányú „elegyeként” jellemezhető. A tárgy/tárgytipus korábbi definícióját és társadalmi karrierjét érintő szelekció gyakori szervező elve a *folyamatosságkeresés*, amely arra hivatott, hogy az új tárgyhasználati kontextusban is biztosítsa a korábbi tárgyhasználó(k) virtuális-mnemonikus jelenlétét. Az új tárgytulajdonos személy vagy csoport ennek érdekében megőrizhet olyan tárgyhasználati módokat, jelentéselemeket, értékasszociációkat, amelyeket a korábbi tulajdonos sajátjának, indexikus reprezentációjának tekint. A tárgyhasználat ebben az esetben olyan mnemonikus gyakorlat, amelyben a korábbi tárgyhasználó(k) virtuális jelenléte hozzájárul a jelenlegi tárgyhasználó(k) pozitív énképének újratermeléséhez.

A folyamatosságkeresés mellett a birtokba vett tárgy/tárgytipus korábbi társadalmi karrierjével kapcsolatos válogatásra a tudatos *elhatárolódás* törekvése is jellemző lehet. Különösen igaz ez az olyan identitásszimbólumok esetében, amelyek korábban éppen annak a csoportnak a tulajdonát képezték, amellyel szemben az új tulajdonos saját identitását definiálja. A Gábor ezüstpoharak esetében éppen ez a helyzet: az egykor gázsó tulajdonban lévő tárgyak megvásárlása és szimbolikus újraalkotása révén a Gáborok olyan etnikai identitásszimbólumokat hoznak létre, amelyek részben épp a gázsóktól való szimbolikus elkülönülés kifejezésére szolgálnak.

Vizsgáljuk meg röviden, hogy melyek a gázsó eladótól a roma vevőhöz kerülő tárgy azon tulajdonságai, amelyek a gázsók szemében rendszerint értékforrásnak minősülnek. Ide sorolhatóak a tárgy gázsó társadalmi karrierjének olyan elemei, mint a tárgykészítő mester személye, szakmai presztízse, a tárgykészítés helye és ideje, vagy a gázsó megrendelőre, illetve a korábbi gázsó tulajdonosokra vonatkozó adatok. (Lásd a múzeumok és aukciósházak katalógusait.) További potenciális értékforrások a tárgy anyagával, formájával, felületdíszítő eljárásaival kapcsolatos olyan nagyra becsült tulajdonságok, mint a ritkaság, az egyediség vagy a munkaigényesség.

A Gáborokhoz érkező poharak tehát nem történelem nélküli tárgyak, hanem jelentésteliek és értéktelítettek (vö. WEINER, 1994), hiszen a gázsók által megalkotott értékek és jelentések sora kapcsolódik hozzájuk, amelyekről a Gáborok is rendelkeznek több-kevesebb ismerettel. Ahhoz, hogy Gábor etnikai identitásszimbólumokká, vagyis részben épp a gázsóktól való szimbolikus elhatárolódás eszközeivé válhassanak, szükség van e tárgyak szimbolikus kiüresítésére, vagyis az azokat a korábbi gázsó használati kontextushoz fűző jelentések és értékasszociációk többségének az „eltávolítására”.¹⁸

¹⁸ Vö. MCCracken (1986) kiüresítő rítus („divestment ritual”) fogalmával. A Gáborok által birtokba vett tárgyakhoz társuló gázsó jelentések „leválasztására”, a tárgy szimbolikus kiüresítésére további példával szolgál a lakóházak esete (vö. MCCracken, 1986, 80). A Gáborok

Hogyan megy végbe a dekontextualizálás, a kiüresítés folyamata? Mi történik a tárgy transzkulturális életrajzának gázsó szakaszával, valamint az olyan gázsó értékforrásokkal, mint a tárgykészítő mester vagy a korábbi tulajdonosok presztízse, azután, hogy a tárgy az első roma tulajdonos birtokába került? Hogyan jellemezhető a Gáboroknak a gázsóktól vásárolt új tárgyhoz való viszonya?

Ez az attitűd leginkább a felejtés, a korábbi társadalmi karrier iránti szinte teljes érdektelenség és közöny fogalmaival írható le. A Gáborok nem keresik fel poharaikkal a közelükben élő galériatulajdonosokat, ötvösmestereket, műgyűjtőket vagy muzeológusokat pusztán azért, hogy segítségükkel megfejthessék a tárgyakon látható mesterjegyeket, és ezáltal fényt derítsenek a valamikori készítő kilétére, vagy a tárgy gázsó előéletének egyéb mozzanataira. Nem töltenek el órákat a könyvtárakban vagy a levéltárakban presztízstárgyaik gázsó történetét kutatva, és nem tesznek erőfeszítéseket azért, hogy elmélyüljenek az ötvösség történetével foglalkozó szakirodalomban vagy a korabeli mesterek által használt mintakönyvekben. Annak ellenére, hogy sok *rom* számára nem okozna pénzügyi nehézséget, hogy ezekkel a feladatokkal gázsó szakértőket bizzon meg, egyiküknek sem jut eszébe, hogy a pénzét ilyen dolgokra költse.¹⁹

A tárgy gázsó társadalmi karrierje ugyanis nem része annak a jelentés- és értékhorizontnak, amely alapján a gázsóktól vásárolt tárgy a Gáborok között idővel új jelentést és pozicionális értéket kap. A két tárgyhasználó csoport a transzkulturális tárgyéletrajz más-más fázisával identifikálódik: a gázsók azt a periódust definiálják értékforrásként, amíg a tulajdonosok gázsók, a Gáborok pedig azt, amíg a tulajdonosok Gáborok voltak. A korábbi gázsó tárgyirtokosok és mesterek a Gáborok számára így csupán olyan arctalan-homogén csoportot alkotnak, amelynek tag-

ugyanis, ha ezt megengedhetik maguknak, szinte sohasem hagyják érintetlenül a gázsóktól megvásárolt falusi házakat, hanem átalakítják azokat saját igényeiknek megfelelően. Ez egyrészt a konyha területének megnövelését vagy új konyha kialakítását jelenti, mivel ez a helyiség a társasági élet központi színtere, annak hiányában vagy alkalmatlansága esetén pedig a vendéglátás problematikussá, nehezkessé válhat. Másrészt a ház szimbolikus kiüresítésének a fürdőszoba teljes felújítása (újracsempézése stb.), berendezéseinek cseréje is gyakori technikája. Ez utóbbi gyakorlat oka az, hogy a Gáborok – saját testképükből kiindulva, ami ugyancsak hangsúlyos eszköze a gázsóktól való elkülönülésnek (vö. BERTA, 2005a) – aggályosnak és esetenként fenyegetőnek érzik a gázsók testhez, tisztálkodáshoz való viszonyát, mivel a gázsók nem választják el hozzájuk hasonló gondossággal a test tiszta, illetve tisztátalannak minősülő részeit, így nemcsak saját testük tisztasága, de az annak tisztántartására szolgáló helyisége is kétséges a Gáborok számára. A ház átépítés, felújítás révén történő szimbolikus kiüresítésének – akárcsak a poharak esetében – a dectnicizálás, vagyis a gázsókra emlékeztető (tárgyasult) jelek eltüntetése az elsődleges célja.

¹⁹ Annak a kijelentésnek, hogy a Gáborok nem érdeklődnek presztízstárgyaik gázsó előéletéért, csak látszólag mond ellent az a korábban említett tény, hogy számos háztartásban találkozhatunk olyan könyvekkel, katalógusokkal stb, amelyekben *béváló* ezüstpoharak fotói láthatóak. Amint arra már utaltam, e kiadványok jelenlétét tévedés lenne a gázsó társadalmi karrier iránti érdeklődés jelenként értelmeznünk, mivel azokat a Gáborok elsősorban arra használják, hogy ily módon is gyarapítsák a *béváló* tárgyak formavilágával kapcsolatos ismereteiket.

jai jórészt a saját világukon és társadalmi emlékezetükön kívül helyezkednek el, éppen ezért kilétük aprólékos számon tartása vagy felelevenítése a roma presztízstárgy-tulajdonos esetében nem kecséget hírértékkel, társadalmi elismeréssel. A 'Gábor vevő–Gábor eladó' közötti áralkuk esetében ugyanezzel a tendenciával találkozunk: a poharak gázso történelembe ágyazottsága a tranzakcióban résztvevők számára egyáltalán nem minősül értékforrásnak (voltaképpen említésre sem kerül), ahogyan a résztvevők a tárgyi tulajdonságokkal kapcsolatos gázso értékpreferenciák többségét sem veszik figyelembe. Mindezeket a romák a saját presztízstárgy-definíciójuk részét képező jelentésekkel és értékekkel helyettesítik. Ha a korábbi gázso tulajdonosok kilétének felkutatásától és emlékezetben tartásától semmiféle presztízshozam nem várható, miért áldozna erre időt és pénzt egy Gábor pohártulajdonos?

Megjegyzendő, hogy az interetnikus találkozási helyzetek egy típusa esetében: a gázsokkal folytatott kommunikáció során a Gáborok esetenként arra törekednek, hogy felhívják beszélgetőtársaik figyelmét presztízstárgyaik gázso „eredetére”. Ilyenkor többnyire azt hangsúlyozzák, hogy poharaik egykor „a bárók és a grófok”, vagyis az erdélyi gázso arisztokrácia tulajdonát képezték, azaz kísérletet tesznek a transzkulturális tárgyéletrajz különböző fázisai közötti kontinuitás ideiglenes „kiépítésére”.²⁰ (A kontinuitáskeresés törekvése kizárólag erre a mozzanatra korlátozódik.) A Gáborok szerint ugyanis annak megemlítése, hogy e tárgyak egykor gázso státuszszimbólumok voltak, kedvezőbb színben tünteti fel őket gázso beszélgetőtársaik előtt, mivel így hatékonyabban demonstrálhatják vagyonosságukat, mintha azokra a körükben közismert egykori Gábor tulajdonosokra hivatkoznának, akikről a gázsok többsége még sohasem hallott.²¹ Esetünkben tehát a korábbi tárgyhasználó csoport „szimbolikus örökségéhez” való viszonyra a kontinuitáskeresés és az elhatárolódás attitűdjei közül az utóbbi dominanciája a jellemző, ami elsősorban a tárgy Gáborok által létrehozott, új társadalmi identitására vezethető vissza.

A tárgy gázso előéletével kapcsolatos érdektelenség azonban nem egyenlő az öntudatlan felejtéssel, vagyis nem egyszerűen arról van szó, hogy az új jelentéselemek önkéntelenül is kiszorítják a régiket. A felejtés a Gáborok esetében tudatos és tervszerű tevékenység, amely épp jelentéskioltó jellege révén tesz szert konstitutív, a jelentéskiolást elősegítő karakterre. E kreatív-konstitutív karakter lényege az, hogy a szelektív (etnicizált) felejtés felgyorsítja azoknak a gázso jelentéselemeknek és értékasszociációknak az eltávolítását-marginalizálódását, amelyek az új roma tulajdonosnak a tárggyal mint etnikai identitásszimbólummal való azonosulását megzavarhatnák. Vagyis elősegíti a tárgy szimbolikus kiüresítését (vö. FORTY, 1999). Amint arra Weiss is felhívja a figyelmet: a felejtés gyakran „nem pusztán az információk emlékezetben tartására irányuló meghiúsult kísérlet, vagy az új tudásformák létrejöttének akaratlan következménye. A felejtés bizonyos ese-

²⁰ Presztízstárgyaikra ilyenkor gyakran utalnak a „báró poharak” kifejezéssel.

²¹ A Gáborok a gázsokkal folytatott beszélgetéseik során előszeretettel utalnak saját etnikai alcsoportjukra úgy, mint az „erdélyi romák arisztokráciájára”.

tekben sokkal inkább szándékos és céltudatos eltávolító kísérletként értelmezhető, amely meghatározó jelentőségre tehet szert a társadalmi jelentések és viszonyok újjászervezése és újraértékelése során” (WEISS, 1997, 164). A gázsoktól érkező tárgy korábbi társadalmi karrierjéhez való viszony esetében értelmezésem szerint éppen ez a helyzet.

A Gáborok akkor, amikor a szimbolikus kiüresítéshez folyamodnak oly módon, hogy a tárgy gázso társadalmi karrierjét lényegtelennek és érdektelennek minősítik, figyelmüket pedig szinte kizárólag a tárgyi tulajdonságokra összpontosítják, olyan stratégiát alkalmaznak, amely a legpontosabban a Marx nevéhez fűződő „árucikk-fétisizmus” (MARX, 1978, 74–85) egy megjelenési formájaként írható le. Az árucikk-fétisizmus fogalmát Marx a kortárs közgazdászok azon csoportjának címzett kritikaként dolgozta ki, akik – véleménye szerint helytelenül – túl nagy jelentőséget tulajdonítottak a csereértéknek, vagyis az árucikkek értékét elsősorban azok egymáshoz való viszonyából, és nem az előállításukhoz szükséges munkamennyiségből, illetve az előállítás folyamatához kapcsolódó emberi viszonyokból eredeztették (vö. DANT, 1999, 45; SLATER, 1997, 111–112; LURY, 1996, 40–42). Az árucikk-fétisizmus – Marx értelmezése szerint – az érték reprezentálásának egy félrevezető, megtévesztő módja (SLATER, 1997, 114).²²

A Gáborok ugyancsak az értékrepresentáció egy sajátos módjához folyamodnak az általuk megvásárolt ezüsttárgyakkal kapcsolatban, azzal a különbséggel, hogy itt nem beszélhetünk megtévesztettségről, sokkal inkább tudatos (érték-)szelekcióról. Esetünkben a tárgyi tulajdonságok dominanciája és a gázso társadalmi karrier ezzel párhuzamos eljelentéktelenítése az, ami egyfajta alkotó-konstitutív „árucikk-fetisizmusként” értelmezhető. Ahogyan a marxi definíció értelmében a fogyasztó az árucikk csereértékét elsősorban magából az árucikkből, illetve az árucikkek egymáshoz való viszonyából eredezteti, és ezáltal „elfedi” az előállításához szükséges munka és társadalmi viszonyok jelentőségét, ugyanúgy a Gáborok is – csakhogy tudatosan! – elsősorban a tárgyi tulajdonságokra, az „árucikkformára” (DANT, 1999, 45) fókuszálnak akkor, amikor kiválasztják a gázso tulajdonban lévő tárgyak közül azokat, amelyek megfelelnek a saját presztízstárgyfogalmukban rögzített előfeltételeknek. Ahogyan a marxi fogyasztó „elhanyagolja” az előállítás folyamatát (a készítő személyét, az általa befektetett munkamennyiséget stb.), ugyanúgy a Gáborok sem mutatnak különösebb érdeklődést az iránt, hogy az ezüsttárgyak készítőinek vagy a korábbi gázso tulajdonosoknak a nyomára bukkannak, így marginalizálva azokat az értékasszociációkat és jelentéseket, amelyek az új tárgyat eddig a gázso értelmezői közösséghez kapcsolták.

²² Marx terminusát érdemes összevetnünk SAHLINS (1976, 176–178) „modern totemizmus”-ról szóló értelmezésével, amelyben a modern fogyasztói kultúra azon vonását, hogy a fogyasztó a társadalmi és kulturális határokat gyakran az árucikkekhez való viszony (a közülük való választás) révén jeleníti meg és termeli újra, a totemizmusához hasonlította. A különbség Sahlins értelmezése szerint abban áll, hogy az állat- és növényfajok mint totemek helyét az árucikkek bizonyos típusai foglalták el. Az árucikk-fétisizmus marxi fogalmának a modern fogyasztói kultúra kontextusában történő újraértelmezését lásd még: BAUDRILLARD, 1981, 88–101.

A szimbolikus kiüresítés folyamatát úgy is értelmezhetjük, mint a poharak mibenlétével kapcsolatos, a két tárgyértelmező csoport közötti értékkoherencia (APPADURAI, 1986) minimalizálására irányuló kísérletet. A jelentős értékkoherencia fennállása, vagyis a poharak gázsó és Gábor definíciója közötti számottevő hasonlóság nyilvánvalóan problematikussá tenné a romák azon törekvését, hogy a részben a gázsókkal „szemben” definiált identitásukat épp e valamikor általuk készített és birtokolt tárgyak segítségével jelenítsék meg. A poharak ugyanis etnikai identitászimbólumokként a különbség megjelenítésére és újratermelésére, és nem a két csoport közötti társadalmi közelség kifejezésére hivatottak.

4.2. A TÁRGY GÁBOROK ÁLTALI REKONTEXTUALIZÁLÁSA

4.2.1. A GÁZSÓ MŰTÁRGY TÁRGYI TULAJDONSÁGAIT ÉRINTŐ REKLASSZIFIKÁCIÓ: A GÁBOR PRESZTÍZSTÁRGY-ESZTÉTIKA

Amint arra már utaltam, a Gáborok nem változtatják meg a gázsóktól vásárolt poharak tárgyi tulajdonságait, az azokhoz társított jelentések és értékek többségét azonban jelentős mértékben átalakítják, oly módon, hogy újraosztályozzák azokat a saját presztízstárgy-esztétikájuk alapján. Az említett újraosztályozás lényegében már akkor megtörténik, amikor a *rom* vásárló kiválasztja a poharat a gázsó tulajdonban lévő tárgyak közül, azzal a céllal, hogy az később *teljes értékű* presztízstárggyá, etnikai identitászimbólummá váljon családja birtokában. A kiválasztás maga a formai tulajdonságokra fókuszáló újraosztályozás aktusa, ami rendszerint nem időigényes folyamat: a tárgy „hozott”, „készben talált” tulajdonságainak a minősítése során, percek alatt lezajlik.

A presztízstárgy-esztétika egyrészt arra vonatkozó íratlan egyezményeket tartalmaz, hogy *a)* milyen *tárgyi* tulajdonságokkal kell feltétlenül rendelkeznie egy gázsóktól érkező ezüsttárgynak ahhoz, hogy idővel *teljes értékű* presztízstárggyá, etnikai identitászimbólummá válhasson. Ezek a tulajdonságok a presztízstárggyá válás – korábban már említett – elengedhetetlen tárgyi előfeltételei. *b)* A presztízstárgy-esztétika ugyanakkor arra vonatkozóan is tartalmaz információkat, hogy a *béváló* poharak milyen további, a presztízstárgy-definícióban rögzített előfeltételektől független, értéknövelő tárgyi tulajdonságokkal rendelkezhetnek. Mivel a Gábor presztízstárgy-definícióról korábban már részletesen esett szó, a következő bekezdésekben néhány olyan tárgyi tulajdonság bemutatására szorítkozom, amelyek *b)* ponthoz sorolhatóak.

Annak köszönhetően, hogy a presztízstárgybirtoklás – az esetek túlnyomó többségében – a gazdasági prosperitás és a jómód szimbóluma, a Gáborok a poharak és kannák esetében azokat a díszítőelemeket részesítik előnyben, amelyekhez az elit-tudat és a tiszteletré méltóság fogalmai kapcsolódnak. Másként fogalmazva: azokat a díszítőelemeket tekintik keresettnek, amelyek saját presztízstárgy-definíciójukkal, a különbség-kiválóság reprezentálásának igényével összhangban álló aszociációkat hívnak elő a presztízstárgygazdaság többi résztvevőjében. Különösen

keresett díszítőelemek például az idős, koronás férfialakok vagy férfiportrék (aki-
ket a Gáborok előszeretettel definiálnak királyokként²³ vagy fejedelmekként²⁴), az antikvitas idejéhez kapcsolható (görög és római) katonákat ábrázoló díszítőelemek, illetve az orosz- vagy loábrázolások. Ezek – beszélgetőtársaim egybehangzó véleménye szerint – a státuszreprezentáció hasznos eszközei, mivel a tulajdonos a velük kapcsolatos metaforikus kijelentések megfogalmazása révén anélkül irányíthatja rá a hallgatóság figyelmét saját vagyonosságára és társadalmi presztízisére, hogy direkt módon „dicsérné” önmagát, vagyis anélkül, hogy nyíltan szembefordulna a Gábor személyfogalom részét képező, a politikai önreprezentáció során általános elvárt szerénység követelményével. (Például: „*Ezt a problémát az orosz-lánom hátára szökve könnyen meg tudom oldani!*”. Vagyis: az adott probléma megoldása a beszélő számára, aki egy olyan pohár tulajdonosa, amelyen egy orosz-lán látható, vagyonosságának köszönhetően nem okoz majd nehézséget.) Másrészt a presztízstárgy-díszítőelemeket felhasználó metaforikus kijelentések (példázatok, axiómák stb.) alkalmasak arra, hogy a tulajdonos saját riválisainak címzett olyan burkolt státuszüzeneteket fogalmazzon meg a nyilvános férfitársalgás során, amelyekért – az indirektségnek köszönhetően – közvetlenül nem vonható felelősségre.

Az uralkodóportrék mint díszítőelemek keresettségét egy másik gyakorlat: a sérült szájerem javításának egy elterjedt módja is alátámasztja. A Gáborok ugyanis abban az esetben, ha egy pohár szájereme nemcsak elreped, hanem hiányossá is válik, a rést gyakran úgy „rejtik el”, hogy a szájerem belsejére – többnyire saját kezűleg készített réz- vagy ezüstszegekkel – rézlemez erősítenek, kívülről pedig egy Ferenc József-portrét ábrázoló ezüstpénzt helyeznek fel a pohártestre úgy, hogy az érme peremét elvékonyítják, ami így szinte belesimul a pohártestbe. Az egyik ilyen tárgyon a javítást végző *rom*, akit 1996-ban bekövetkezett haláláig a legtekintélyesebb személyek közé soroltak a Nagyfalut körülvevő mikrorégióban, és aki hosszú ideig a tárgy tulajdonosa is volt, az ezüstpénz fölé egy félkörív alakú, ezüsből készült babérkoszorút is felerősített. Habár az általa használt rézlemez többet is ormótlannak, magát a kivitelezést pedig ügyetlennek minősítették (részben azért, mert a rézlemez indokolatlanul sok, szám szerint tizenhat rézszeggel rögzítette), a tárgy örököse – saját fia – mégis következetesen elutasította az arra irányuló javaslatokat, hogy az apja által felhelyezett rézlemez egy szebb,

²³ Lásd például az alábbi tárgyleírás: „...*hát nekem olyan poharam vót, ami nem vót a hét faluba* (értsd: az egész világon – B. P.!) (...) *Eladtam. (...) Babos vót. Fejül vót három király, szobor, ki vót belől kalapálva. Arannyal vót futtatva. Középen megint három állat, akkor le alul megint. Az nehéz* (értsd: nagyon értékes – B. P.) *vót, az én poharam. Kuštíkasa.*”

²⁴ Péter, az egyik nagyfalusi *rom* fia, amikor egy olyan árverési katalógust lapoztunk át közösen, amelyben egy három koronás férfiportréval díszített, gazdagon aranyozott, *béváló* talpas pohár is szerepelt, a fotót először megpillantva, a csodálkozástól elcsukló hangon így kiáltott fel: „*Impárato-j opral pre le?! Dav bule miša bax, te dav la bule miša bax!!*” Vagyis: „Egy fejedelem van rajta felül?! Basszam meg a szerencsém, hogy basszam meg a szerencsém!” Az ámulat és a vágyakozás egyértelmű jeleként értelmezhető, ehhez hasonló érzelmi megnyilvánulásoknak gyakran lehettem tanúja az olyan fényképek megtekintése során, amelyek egy-egy formai szempontból különösen értékesnek tekintett tárgyat örökítették meg.

kevésbé feltűnő részlemezre cserélik ki. Saját – és néhány, vele rokonságban álló más *rom* – véleménye szerint ugyanis az a tény, hogy a pohár magán viseli a korábbi tekintélyes tulajdonos keze nyomát, a részlemez ormótlansága ellenére is inkább megnövelte, sem mint csökkentette a tárgy értékét a Gáborok között. A javítást az utóbb említett *romok* a tárgy Gábor társadalmi karrierjének, azon belül a korábbi tulajdonos emlékének az *objektifikációjaként*, olyan értékforrásként értelmezték, amelynek jelentősége túlnó a házilagos javításból fakadó értékcsökkenésén. Az a gyakorlat, hogy a sérült szájeremet gyakran Ferenc Józsefet ábrázoló ezüstérmék segítségével állítják helyre, kifejezetten összhangban áll a poharak kulturális definíciójával: presztízstárgy és státusszimbólum jellegükkel.

A díszítmények egy másik csoportja azért minősül értékesnek a Gáborok között, mert – értelmezésük szerint – bizonyítékul szolgál a tárgy korára vonatkozóan. Amint arra már utaltam, a „régiség”, az „antik” jelleg hangsúlyos értékszpont, nem utolsósorban azért, mert az a poharak esetében nagyra becsült ritkaság egyik lehetséges forrása. (Ennek köszönhetően a presztízstárgyakkal kapcsolatos kormegállapítás során gyakran alkalmazott stratégia a historizálás – ahogyan az a később idézett kommentárokból is kiderül.) Beszélgetőtársaim azt, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak a poharak történelembe ágyazottságának, gyakran oly módon fejezték ki, hogy saját etnikai alcsoportjukat a gázsó múzeumokhoz hasonlították: „*Ame kãse sam, sar ol muzeumure!*” („Mi olyanok vagyunk, mint a múzeumok!”).

Éppen ezért, mivel azokat a „régmúlt” indexikus reprezentációinak tekintik, keresettek körükben a pohártesten látható olyan díszítmények, amelyek pontos azonosítása nehézségekbe ütközik vagy egyenesen megoldhatatlan feladatnak bizonyul. Ide sorolhatóak például az olyan motívumok, mint az unikornis, a griffmadár vagy a Gáborok által sárkányként (*dragono*) azonosított állatábrázolások csoportja. Ezekre a díszítményekre a presztízstárgydiskurzusban a *kimagyarázhatatlan állatok* terminus utal, a *kimagyarázhatatlanság* okát pedig a Gáborok gyakran abban jelölik meg, hogy a tárgyon látható lények „*már régen kihaltak*”, és nem maradt fenn róluk olyan írott emlék, amely alapján kilétük pontosabban meghatározható lenne. Pista szerint „*azok az igazán jó poharak, hogy olyan állatok vannak rajtuk, amiket nem tudunk kimagyarázni. (...) Az az értékes, amelyiken ilyen kucifántos (állat látható – B. P.), hogy nem lehet megmondani, hogy mi*”. Zoltán pedig úgy érvelt, hogy „*kimondhatatlan állatok vannak (...) a poharakon. Egy-egy esetbe. (...) mer vannak ilyen állatok a poharakra, hogy ez felismerhetetlen, nem tudom, hogy mi a neve. (...) ...van ilyen a tesvéremnek, az a pohar, hogy van olyan állatok rajta, hogy fel nem lehet ismerni, hogy milyen állatok. (...) Azok értékesek. (...) ...ezek nem mostani poharak, tudják (...) az Úr Jézus előtt vótak készítve ezek a poharak*”. Tamás az általa 1996-ban eladott poháron látható állatok egyikét ugyancsak *kimagyarázhatatlanként* jellemezte: „*Há vót olyan (állat a poháron – B. P.), hogy nem lehetett ismerni, hogy milyen. Se ló, se a... a szájából jött, mint a virág. Lába vót, mint a lónak, de mintha gyöngyvirágot szórt vóna. ...szája nem vót, csak a nyaka, és akkor úgy jött ki az a virág. Úgyhogy állat vót, de ismeretlen. (...) Ósi.*”

A Gáborok emellett elkülönítik a díszítmények egy olyan csoportját, amelyek nem csupán alkalmatlanok a tulajdonos pozitív politikai önreprezentációjának támogatására, de az általuk előhívott „negatív” asszociációk miatt kézenfekvő lehetőséget kínálnak a mindenkori riválisoknak arra, hogy a tárgy „leblamálásán” (*tele blamalil*), szimbolikus leértékelésén keresztül inzultálják, kényelmetlen helyzetbe hozzák a tulajdonost. E díszítmények közös vonása, hogy a hozzájuk társuló asszociációk és a Gábor presztízstárgy-definíció közötti viszonyra nem a harmónia, hanem sokkal inkább a diszsonancia a jellemző.

Ide sorolható például a béka (*zamba*) vagy a kígyó (*sap*), amelyek a morálisan stigmatizált *coxajimo*, vagyis – meglehetősen leegyszerűsítve – a rontás²⁵ fogalmához kapcsolódnak. A Gáborok számára hasonlóképpen aggályosnak minősül, ha egy tárgy díszítményei kizárólag vagy elsősorban a feminitás fogalmához kapcsolódnak. Különösen igaz ez a pohártestbe épített érméken vagy a kidomborított-kivert érmeutánzatokon látható portrék esetében. A Gábor presztízstárgy-esztétika értelmében az minősül ideálisnak, ha valamennyi portrén vagy legalábbis azok többségén férfi és nem női fejek szerepelnek. Az alábbi eset, amely egy 2003-ban lezajlott olyan pohármegtekintéshez kapcsolódik, amelynek magam is tanúja lehettem, nyilvánvaló bizonyítékul szolgál erre. Pista az egyik márciusi délutánon meglátogatta apatársát, Zoltánt, és miután órákon át beszélgettek, megkérte arra, hogy vegye elő rejték helyéről és mutassa meg neki a tulajdonát képező presztízstárgyat. Zoltán eleget tett a kérésnek. A körülbelül tíz-tizenöt percig tartó pohármegtekintés során Pista alaposan szemügyre vette a poharat, s eközben többször is elnézését kért azért, hogy a pohármegtekintés ilyen – szokatlanul – hosszú időt vesz igénybe.²⁶ A kérdéses tárgyat tizenkét, a pohártestbe épített antik pénzérme díszítette, amelyek mindegyikén egy-egy arckép szerepel. Ezek többségéről Pista és Zoltán egyaránt úgy vélekedett, hogy azok férfiakat ábrázolnak. Csupán egyetlen portré esetében bontakozott ki vita közöttük, amely mindvégig eldöntetlen maradt. Pista szerint a vitatott portrén egy női fej látható, egyértelműen bizonyítja ezt az arcképen látható hajviselet. Zoltán azonban, habár elismerte, hogy a szóban forgó

²⁵ Terepmunkám során több alkalommal is előfordult, hogy olyan – felnőtt férfiaktól származó, de főként gyerekek által továbbadott – híresztelések kaptak szárnyra Nagyfaluban, amelyek célja a rivális családok valamely férfitagjára irányuló hitelrontás, burkolt inzultálás volt. A hírbe hozott *romokról* azt állították, hogy rendszeresen igénybe veszik a mikrorégióban tevékenykedő „román papok” rontó szolgáltatásait (feketemiséit stb.), és maguk is gyakran folyamodnak olyan rontó gyakorlatokhoz, amelyekben – természetfeletti erővel rendelkező segítőként jellemzett – kígyók vagy békák is szerepet kapnak.

²⁶ A pohármegtekintés meglehetősen rövid, többnyire néhány percre korlátozódó társadalmi esemény – legalábbis az esetek túlnyomó részében. Abban az esetben, ha az „előkérő” feltűnően hosszú ideig tartja magánál, és az átlagosnál alaposabban vizsgálja meg a tárgyat, a tulajdonosnak címzett bocsánatkérés célja az, hogy az „előkérő” tompítsa az esemény elhúzódása miatt megjelenő gyanakvást. A tulajdonosok rendszerint attól tartanak, hogy az „előkérő” – később szóvá tehető, a tulajdonosok inzultálására alkalmas – „hibát kapott vagy keres” a tárgyon, vagy nincs meggyőződve arról, hogy a kezében tartott tárgy azonos azzal, amelyet előkért.

hajviseletet ma valóban inkább nőiesként definiálnánk, következetesen emellett érvelt, hogy a „görögök idejében, amikor ezek az érmék készültek”, ez a hajviselet még a férfiak között is általánosan elterjedt volt. Mivel Pista pontosan tudta, hogy a presztízstárgy a tulajdonos társadalmi önbecsülésének megkülönböztetett jelentőségű forrása, éppen ezért a mások tulajdonát képező tárgyakkal kapcsolatos véleménynyilvánítás kifejezetten nagy körültekintést igénylő tevékenység, mielőtt a vita elmérgesedett volna, jobbnak látta, ha témát vált, nehogy magára haragítsa apatársát. Zoltán egyik – mindvégig jelen lévő – fia azonban nem érte be ennyivel, és láthatóan elégtételt akart venni Pistán azért, amiért a vitában – akarva-akaratlanul – olyan álláspontot képviselt, amely nem saját presztízstárgyuk értékének, hírnevének öregbítését szolgálta. Maga Pista azonban nem rendelkezett presztízstárggyal, a viszont-inzultus éppen ezért nem irányulhatott közvetlenül rá. Zoltán fia ezért hamarosan Pista bátyjának az egyik poharára terelte a szót, afelől tudakozódva, hogy az említett tárgyon látható kilenc pénzérme, pontosabban az azokon szereplő kilenc arckép esetében milyen arányban képviseltetik magukat a férfiak, illetve a nők. Zoltán fia – amint ez későbbi beszélgetéseink egyikén kiderült – pontosan tudta, hogy a kilenc érme közül hat férfi, három pedig női portrét ábrázol, és tisztában volt azzal is, hogy ez az arány (6 masc. vs. 3 fem.) kedvezőtlenebb a saját poharuk esetében megállapítottnál (11 masc. vs. 1 fem.). Tudatlanságot színlő kérdése tehát burkolt inzultus volt, amelyre Pista legfeljebb kétféle, önmagát egyaránt kényelmetlen helyzetbe hozó választ adhatott. Ha elismeri, hogy az arcképek társadalmi megosztása fivére presztízstárgya esetében a kedvezőtlenebb, ezzel voltaképpen azt állította volna, hogy – legalábbis e tárgytulajdonság vonatkozásában – apatársa pohara értékesebb fivére poharánál, és nem tudott volna eleget tenni a fivérek közötti szolidaritás általános elvárásának. (Pista alighanem azért is ódzkodott egy efféle kijelentéstől, mert pontosan tudta: a nagyfalusi poharak csoportján belül – ha a tárgyak genealógiáit és tárgyi tulajdonságait egyaránt figyelembe vesszük – fivére poharát jóval értékesebbnek tartják Zoltánénál.) Ha Pista arra hivatkozva utasította volna el a válaszadást, hogy nem ismeri elég alaposan fivére poharát, a presztízstárgygazdasággal kapcsolatos nagyfokú tájékozatlanságról tett volna tanúbizonyságot, ami kedvezőtlenül érintette volna társadalmi presztízst (különösen azért, mert az említett testvér mellett két olyan további fivére is van, akik ugyancsak presztízstárgy-tulajdonosok). Pista végül a kisebbik rosszat választotta: arra hivatkozva kerülte el a válaszadást, hogy a fivére poharát díszítő érmeiken látható arcképek társadalmi hovatartozását még sohasem vizsgálta meg közelebbről, és különben is, évekkal ezelőtt látta utoljára a kérdéses tárgyat. Az a gyakorlat, hogy a Gáborok előnyben részesítik a maskulin díszítményeket a feminitás fogalmához kapcsolódóakkal szemben, a társadalmi nemek közötti státuszviszonyok Gábor ideológiájával áll szorosabb kapcsolatban, amelyre a maskulinitáshoz társított magasabb presztízst a jellemző (lásd BERTA, 2005a).

A kimagyarázhatatlan állatokhoz hasonló, hangsúlyos értéknövelő díszítményeknek minősülnek a pohárköpenyen látható antik érmeutánzatok, illetve a pohárköpenybe épített, valamint a talpfenekre felerősített pénzérmék. Ezek megnevezésére a presztízstárgydiskurzusban a *rupuno love* ('ezüst pénz') vagy a *tallero* ('tal-

lér') kifejezések használatosak. A Gáborok között közismert talléros poharak egyikét, amely korábban egy nagyfalusi Gábor *rom* tulajdonát képezte, ám ma már egy *cārhar rom* „gyűjteményét” gyarapítja, és amelyen tizenhárom 'tallér' látható, formai szempontból több beszélgetőtársam is olyan értékesnek tartotta, hogy 'a *Taxtajok Apja*' (*le Taxtango Dad*) metaforával utalt rá. (Az érmeik közül a legnagyobbat a pohárfenékre erősítették fel.) A kérdéses tárgy Gábor tulajdonnevét éppen erről a tulajdonságáról kapta: „*le Tellerengo*”, illetve „*o taxtaj le Tellerenca*” vagyis: 'a Talléros', illetve 'a pohár a Tallérokkal' néven ismeretes. Egy másik, ugyancsak érmekkel díszített pohár formai tulajdonságait, amely poharat egykori tulajdonosa 1952-ben cserélt el két kisebb *kuštikasa taxtajra*, illetve egy jelentősebb pénzösszegre, és amelynek visszavásárlásáról unokái a mai napig sem mondtak le, Tamás, az unokák egyike, így jellemezte: „*Kérem szépen ez egy nyócdécis pohár, ezüst, ez a pohár még a prófétáké vót, érti maga, Jézus előtt. S van rajta tizenkét pénz, arra a poháron. (...) Abba van kicsinálva. S a tizenkét között az egyik, a nagyobbik olyan, hogy azt mondta a múzeum Bukarestbe, »Adják ide a poharat, leveszem az egyik pénzt, a többit odaadom maguknak, annyit adok, amennyit kérnek, dollárba-márkába!« De nem adták a cigányok, nem is adják. Na, olyan ez a pohár.*”

A presztízstárgy-esztétika értelmében a stilizált leveles-indás, virágformájú vagy geometrikus díszítőmotívumok gazdagsága is értéknövelő tényezőnek számít, elsősorban azért, mert a mesterségbeli tudás és a műgond egyértelmű bizonyítékának minősül. „*Van ilyen pohar, hogy nincs állatok rajta, vagy nincs valami, de van a munka, maga a munka, a kézimunkája is, az is értékes. Hogy (...) ki van dolgozva szépen, és jó a minősége, és jó az arany rajta, jó az ezüst benne, akkor jó.*” A különböző felületdíszítő mintákra – formájuktól függően – a presztízstárgy-diskurzusban többek között olyan jelzők utalnak, mint a 'kigyóbőrös' (*sapane morčesa kārđjila*, vagyis: kigyóbőrrel készült), a 'babos' (*babošo*), vagy az ökörhúgyos.²⁷ Hasonlóképpen értéknövelő tulajdonság, ha egy tárgyon különböző feliratokat vagy portrét ábrázoló medaillonok (romani nevükön *pažgák* vagy *cimerók*, 'címerek') szerepelnek, vagy ha a tárgy gazdag tűzaranyozással készült. Az aranyozott talpas poharakat a Gáborok a „*taxtaj kuštikasa phurdino-j somnakasa*”, vagyis 'övvél/osztógyűrűvel ellátott, arannyal futtatott talpas pohár' kifejezéssel nevezik meg.

Végül térjünk ki röviden a Gábor presztízstárgy-esztétika egy további aspektusára, az úrtartalomban kifejezett méret²⁸ kérdésére. A poharak értékének felbecsülése során a díszítmények és a forma mellett a méret is olyan hangsúlyos tényező, amelyhez kifejezetten a Gáborokra jellemző értékpreferenciák kapcsolódnak. Te-repmunkám során az ideálisnak tekintett, legkeresettebb pohárméret az egy literes (*ekh kofako*) volt. A presztízstárgygazdasággal kapcsolatos visszaemlékezésekből azonban egyértelműen kiderül, hogy a 20. század közepéig a Gábor presztízstárgy-

²⁷ Értsd: hullámos, hullámvonalat mintázó.

²⁸ A talpas poharak (*taxtaj kuštikasa*) esetében a Gáborok a méretet a felső pohárrész és a talpüreg úrtartalmának az összeadása révén számolják ki.

esztétika nem az egyliteres, hanem az annál jóval nagyobb, tulajdonképpen a „minél nagyobb méretű” tárgyakat részesítette előnyben, a pohárfelület díszítettségének pedig ekkor még nem tulajdonítottak a maihoz hasonló jelentőséget. Ezzel a ténnyel magyarázható, hogy a Gábor presztízstárgyak között esetenként még ma is találunk a régi formadivathoz sorolható, huszonöt-harmincöt deciliteres, alig díszített poharakat, amelyeket a 20. század közepe óta majdnem teljesen kiszorítottak a kisebb űrtartalmú, gazdagon díszített, „mívesebb” tárgyak. Pista szerint „...ezelőtt a cigányok vették a nagyot, a parno taxtajt (szó szerinti fordításban: fehér poharat²⁹), semmi munka nem vót rajta”; Gábor pedig – kissé sarkítva – úgy érvelt: „...az öregek, mondjuk, vót egy olyan hat-hét decis pohár, nem vót érték nekijek. Csak legyen kétliteres, másfél literes! S most nem ér meg egy bagót.” A mérettel kapcsolatos ideál átalakulását pontosan jelzi az a gyakorlat, hogy amíg a kisebb űrtartalmú: hat-hét deciliteres poharakra korábban gyakran a *tripidjili* metaforával utaltak, vagyis az említett űrtartalomhoz társított érték csekély voltát úgy fejezték ki, hogy ezeket a tárgyakat a bádogos munkák során használt kisméretű, elhanyagolható értéket képviselő lyukasztókhöz hasonlították, addig a pohárméretre fókuszáló tréfák és inzultusok túlnyomó többsége terepmunkám idején már a korábbi poháreszményhez igazodó, többleliteres tárgyakkal kapcsolatban hangzott el. A „rég-i divat” elvárásaihoz igazodó tárgyakból mára csak néhány darab maradt Gábor kézen. A ma Nagyfaluban található több mint három tucat presztízstárgy között csak egy olyan pohár akad, amelynek űrtartalma meghaladja a két és fél litert.

Habár a Gáborok azt remélik, hogy egyszer majd hozzájutnak egy olyan pohárhoz, amely a tárgyi tulajdonságok tekintetében a legkiválóbbak közé tartozik, pontosan tudják, hogy ez a lehetőség csak néhány jómódú és szerencsés *rom* számára adatik meg. Ezért többnyire azok a régóta közöttük forgó poharak is gazdára találnak, amelyek nemkívánatos formai tulajdonságokkal is rendelkeznek. Az ilyen poharak esetében a vásárlás háttérében rendszerint az alábbi két stratégia valamelyike áll.

(a) A vásárló arra számít, hogy a poharat később egy értékesebb tárgy megvásárlása során fizetőeszközként, azaz cseretárgyként használja fel, a most rendelkezésére álló, presztízstárgyvásárlásra szánt pénzüsszeg pedig addig sem marad „kihasználatlanul”. Ha a potenciális vásárló a kevésbé keresett tárgyi tulajdonsággal rendelkező tárgy megvásárlását elutasítja, és egy jobb *vásár* reményében inkább kívár, esetleg azzal a lehetőséggel is számolnia kell, hogy a közeljövőben csak az elszalasztottnál értéktelenebb vagy azzal egyenértékű tárgyak válnak majd eladóvá a Gáborok között. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy időközben hozzá kell nyúlania a presztízstárgyvásárlásra szánt felesleghez, például azért, mert a szolidaritás etikájának engedve kénytelen pénzt kölcsönadni valamelyik közeli rokonának, vagy arra kényszerül, hogy a felesleg egy részét üzleti vállalkozásába fektesse be.

²⁹ Az idézett szókapcsolatban a *parno* 'fehér' jelző a tükörszerűen fényes pohártörzsrre, vagyis a díszítmények színteljes hiányára utal.

(b) Az ilyen tárgyak megvásárlása abban az esetben is hasznos befektetésnek bizonyulhat, ha a tárgy vonzó „szimbolikus-mnemonikus patinával” rendelkezik, vagyis Gábor tulajdonosokból álló genealógiája olyan tekintélyes személyeket is magában foglal, akik a tárgyi fogyatékoság ellenére is többé-kevésbé „felrangozzák”, keresetté teszik a tárgyat. Ezzel magyarázható, hogy beszélgetőtársaim két olyan, ma a Nagyfalut körülvevő mikrorégióban található presztízstárgyat is „közepesen” értékesként definiáltak, amelyek mindegyike rendelkezett egy-egy kevésbé kívánatos, inzultusok megfogalmazására alkalmas díszítménnyel. Az egyik tárgyon több majom látható, a másik pohár pedig a „*la Žambako taxtaj*”, vagyis 'a Békás pohár' nevet viseli. Az utóbbi tárgy – a Gáborok értelmezése szerint – azért kapta éppen ezt a tulajdonnevet, mert készítője a pohárolalon egy „zsombékos-lápos területet” örökített meg.

Megjegyzendő azonban, hogy amikor a Gáborok a *kimagyarázhatatlan állatok*at értékesebb díszítményeknek tekintik a növényi motívumoknál, vagy amikor a pohárformatípusok között értéksorrendet állítanak fel, a különbséget mindig kvalitatív értékkijelentések (vö. MYERS, 2001, 6) formájában fejezik ki. Vagyis, habár a tárgyi tulajdonságok bármely presztízstárgy értékének felbecsülése során hangsúlyos szerepet kapnak, a közöttük lévő értékkülönbség számszerűsítésére, pénzben történő kifejezésére nem kerül sor sem a presztízstárgy-tranzakciók (áruba bocsátás, zálogba helyezés) folyamán, sem pedig akkor, amikor a Gáborok két presztízstárgy értékét hasonlítják össze.

A presztízstárgy-esztétika részét képező, itt bemutatott olyan értékegyezmények, amelyek az ideális pohárformával, a díszítményekkel vagy az űrtartalomban kifejezett mérettel kapcsolatosak, kiváló példái annak, hogy a Gáborok hogyan osztályozzák újra a gázsóktól érkező tárgyak tárgyi tulajdonságainak egy részét, azaz hogyan társítanak azokhoz olyan új jelentéseket és értékeket, amelyek eltérnek a gázsó műkincsipiac-művészettörténet diskurzusaiban megszokottaktól. Ez a folyamat hangsúlyos része a tárgyak Gáborok általi rekontextualizálásának és etnicizálásának.

4.2.2. A TÁRGY GÁBOR TÁRSADALMI KARRIERJÉNEK MEGALKOTÁSA

Vizsgáljuk meg a gázsóktól érkező tárgy rekontextualizálásának második részfolyamatát. A tárgy etnikus történelemben integrálása a genealógia- és a tulajdonnév-alkotás, valamint a tárgytörténeti karakter meghatározásának folyamatát foglalja magában.³⁰ Ezek mindegyike a presztízstárgy Gábor társadalmi karrierjére- emlékeztetere fókuszáló olyan eljárás, amelyet a gázsók a tárgyak e csoportja esetében

³⁰ Megjegyzendő, hogy az említett eljárások a gázsóktól vásárolt tárgyak etnikus történelemben integrálása mellett azok (re)szingularizálására (КОРЬТОВ, 1986), vagyis (újra)egyediesítésére is szolgálnak.

egyáltalán nem vagy egészen más módon alkalmaznak. Az említett eljárások közös vonása, hogy azok kivétel nélkül időigényesebbek, mint a tárgyi tulajdonságok újraosztályozásának folyamata.

4.2.2.1. A presztízstárgy genealógiája: a korábbi Gábor tulajdonosok sora. A genealógia-alkotás mint panteonizáció

Amint arra már utaltam, a gázsó műtárgyból a tárgyi tulajdonságok részleges újraosztályozását követően nem lesz azonnal teljes értékű Gábor presztízstárgy, mivel eddig csak gázsók tulajdonát képezte. A teljes értékűség eléréséhez az is szükséges, hogy a tárgy egy ideje már a vizsgált etnikai alcsoport tagjainak a tulajdonát képezze, legalább két-három *rom* „kezén is átmenjen”, vagyis a korábbi gázsó tulajdonosok megüresedett – pontosabban: tudatosan üressé tett – helyét Gábor tulajdonosok foglalják el. Az utóbbiak alkotják a tárgy egyedi genealógiáját, azt a láthatatlan-mnemonikus patinát,³¹ amelyet az értébecslés során a Gáborok az egyik legfontosabb értékként tekintenek. (A másik hangsúlyos értékként a presztízstárgy-esztétika kontextusában felbecsült tárgyi tulajdonságok csoportja, vagyis a tárgyi patina.) Amint azt számos metapragmatikai kommentár és az általam figyelemmel kísért presztízstárgy-tranzakciók elemzése is alátámasztja, a Gáborok a közöttük végbemenő tulajdonosváltások során a poharakban elsősorban az „istorije”-t, az etnikus történelembe ágyazottságot, azon belül is „azt fizetik meg, hogy egy pohárnak milyen mustacaja van! Milyen bajsza van!”. Vagyis azt, hogy a tárgy korábban „kahkã sah” ’ki(k)é volt’, mely tekintélyes *romok* tulajdonát képezte saját etnikai alcsoportjukban.

A fontosabb presztízstárgyak genealógiáit, illetve a tulajdonosváltásokhoz kapcsolódó emlékezetes eseményeket (a potenciális vevők közötti konfliktusokat és rivalizálást, az áralkuk menetét stb.) a Gáborok ugyanolyan gondossággal tartják számon és vitatják meg időről időre a családi és a nyilvános társadalmi összejöveteleken, ahogyan a saját leszármazási csoportjaik közötti státuszviszonyok alakulástörténete iránt is intenzív érdeklődést tanúsítanak (vö. STEWART, 2004; BLASCO, 2001). Az etnikus múlt, valamint az etnikai, a lokális és az apai ági identitáshoz való viszony a Gáborok esetében részben épp a presztízstárgy-genealógiák által strukturált-szervezett viszony. Másként fogalmazva: a presztízstárgy-genealógiák olyan diszkurzív-szimbolikus történelmi emlékhelyek vagy „etnikus panteonok”, amelyek a múlt egy sajátos, a presztízstárgygazdaságban elért sikerek perspektívájából megalkotott, etnicizált olvasatát kínálják az érdeklődők számára.

A presztízstárgyak genealógiái – ugyanúgy, ahogyan a Gábor individuumoké is – a vizsgált etnikai alcsoport kizárólagos intellektuális tulajdonát képezik, annak köszönhetően, hogy irántuk csupán maguk a Gáborok mutatnak érdeklődést, és csak ők tekintik értékként azokat. A Gábor családfák ismerete a gázsókra egy-

általán nem, a Gáborok szomszédságában élő erdélyi roma etnikai alcsoportok tagjaira pedig csak korlátozott mértékben jellemző (nem utolsósorban azért, mert a genealógiai diskurzus kitüntetett jelentőségű társadalmi színterein: a virrasztók éjszakáin csak elvétve találkozunk nem-Gábor *romokkal*). Habár időről időre előfordul, hogy egy-egy presztízstárgy a gázsók vagy a *cărharok* tulajdonába kerülve végleg elhagyja az etnikai alcsoportot, a hozzá kapcsolódó Gábor társadalmi karrier a tulajdonosváltást követően is a Gáborok kizárólagos, elidegeníthetetlen intellektuális tulajdona marad. Másként fogalmazva: amíg a tárgy bármikor átlépheti az etnikai alcsoportot, vagyis relokalizálható, addig a hozzá társított transzkulturális tárgyéletrajz Gábor fázisa „helyhez kötött”, mindenekelőtt azért, mert csak a Gáborok identitásprojektjeiben játszik meghatározó szerepet. A legértékesebb presztízstárgyak genealógiáit a Gáborok még évtizedekkel a *cărharok* általi megvásárlás után is gyakran felelevenítik, illetve felhasználják a jelenben zajló státuszversengés folyamán. (Például riválisaik megszégyenítésére, ha azok elődei egykor a szóban forgó tárgyak egyikének az eladására kényszerültek, vagy saját leszármazási csoportjuk presztízisének növelésére-karbantartására, ha felmenőik képesek voltak arra, hogy megszerezzék e tárgyak valamelyikét.) A rajtuk keresztül (is) megkonstruált múlt státusz- és identitáspolitikai jelentősége miatt tehát a tárgy-genealógiák gyakran csak jóval azután szorulnak a kollektív emlékezet perifériájára, hogy a tárgyak végleg átlépjék az etnikai alcsoportot.

4.2.2.2. A *romani* tulajdonnévadás

A poharak és kannák *romano anav*-val, vagyis ’roma tulajdonnév’-vel rendelkező presztízstárgyak. Az alábbiakban ismertetett tulajdonnév-alkotás a kula-tárgyak kapcsán dokumentált névadás (WEINER, 1983, 161; 1992, 1994; DAMON, 2002 stb.), illetve a képzőművészeti alkotások esetében megfigyelhető címadás gyakorlatával rokonítható. A presztízstárgynevek – néhány kivételtől eltekintve – az alábbi sémák valamelyikét követve jönnek létre.

a) Az esetek egy részében a tulajdonnév-alkotás kiindulópontjával a tárgy Gábor társadalmi karrierjének egyik eleme szolgál. Az ide sorolható tárgyak egy része valamelyik korábbi Gábor tulajdonosának a nevét viseli („*le X-ehko taxtaj*”, vagyis ’X pohara’), de az is elterjedt jelenség, hogy a tulajdonnév egy településnévből alakul ki. Az utóbbi esetben azon települések valamelyikére esik a választás, ahol a tárgy egyik korábbi tulajdonosa él(t). Az ide sorolható presztízstárgynevekre a birtokos melléknévi szerkezet a jellemző. (Például: „*le Gãcheko taxtaj*”, vagyis: ’a Göcsi pohár’, azaz: a pohár, amelynek az egyik korábbi tulajdonosa Göcsön él(t)).

Nagyfaluban ma három olyan presztízstárgyat is számon tartanak, amelyek esetében a társadalmi karrierre visszavezethető névadás fókuszában nem az egykori Gábor tulajdonosok és nem is a hozzájuk köthető települések állnak, hanem a birtokviszony temporális aspektusa, vagyis szokatlanul hosszú időtartama. A szóban forgó tárgyak közül egy pohár és egy kanna nevében az öreg jelző szerepel („*o Phuro taxtaj*” ’az Öreg pohár’; „*e Phuri kana*” ’az Öreg kanna’), utalva arra, hogy

³¹ A „láthatatlan patina” kifejezést McCrackentől (1988, 88) kölcsönözöm.

ezek a tárgyak egykor annak a *romnak* a tulajdonát képezték, aki a ma Nagyaluban dominánsnak tekintett apai ág első tagjaként telepedett le itt a 19. század közepén. Vagyis ezek a tárgyak már több mint öt generációnyi időt „töltöttek el” Nagyaluban. Az említett *rom* egyik fiúunokája később egy másik kannát is vásárolt, amelyet az „*e Tärni kana*”, ’a Fiala kanna’ tulajdonnév segítségével különböztettek meg az általa örökölt ’Öreg kannától’. A Nagyalut körülvevő mikrorégióban emellett két olyan pohár is ismeretes, amelyek neve egy nagyobb tájegységre, mégpedig egy folyóvízre utal. Mindkét utóbbi említett pohár az „*o Volticko taxtaj*”, vagyis ’az Olt menti pohár’ tulajdonnevet kapta, azért, mert első Gábor tulajdonosaik egykor az Olt mentén (is) éltek, a Gáborok között *cárhar* néven ismert roma etnikai alcsoport tagjaitól vásárolták meg azokat.

b) A presztízstárgyak egy része esetében azonban nem a Gábor társadalmi karrier, hanem a feltűnő tárgyi tulajdonságok egyike szolgál a névadás apropójául. A poharakat a romák elnevezhetik a pohárköpenyen látható díszítvényekről: figuratív ábrázolásokról, pénzérmékről (lásd a korábban említett ’Talléros pohár’ esetét), de akár a pohártesten keletkezett sérülésekről, elváltozásokról is. A gazdag aranyozás ugyancsak névadó tárgyi tulajdonsággá válhat, ahogyan az az „*o Galbeno*”-ként, vagyis ’a Sárga’-ként ismert – ma Nagyaluban található – pohár esetében történt, amelynek aranyozása az egyik *rom* szerint még ma is olyan jó állapotú, hogy „*Phabol sar o villanjo ando tunjariko*”, vagyis „Úgy világít, mint a villany a sötétben”. Ugyancsak egyik tárgyi tulajdonságáról: sérült szájrőméről kapta a nevét az „*o Stírbo taxtaj*”, vagyis ’a Csorba pohár’. ’Az Erdő’ („*o Vāsh*”) tulajdonnévvel rendelkező presztízstárgy esetében a névadás a pohártesten látható, a Gáborok által kisebb „*facsoportokként*” azonosított, hosszú száron álló leveles-indás motívumokra vezethető vissza. A három – leginkább nádkévére emlékeztető – „*facsoport*” mellett három virágmotívum is helyet kapott, amelyek közepén egy-egy ovális alakú, bibét formázó kör látható. Az említett díszítvényeket azonban a romák nem a korabeli ötvösmesterek által használt mintakönyvek vagy az aukciós házak katalógusaiban olvasható tárgyleírások, vagyis nem a poharakhoz kapcsolódó gázso értékrekszám alapján értelmezik, hanem saját presztízstárgy-definíciójukhoz igazodva. Ennek megfelelően a tárgy jelenlegi tulajdonosa³² úgy érvelt, hogy a leveles-indás motívumok olyan „*facsoportok*”, amelyek az „*őserdőt*” szimbolizálják, a virágmotívumok részét képező bibék pedig „*leborotvált emberi fejek, az őserdőkben élő vademberek fejei*”. „*Nézd! Ezek azok a vadak, vademberek, akik az erdőkben laknak! Ősi emberek!*”, fejtegette az említett díszítvényekre mutatva, amikor – az elmúlt évek során többször is megismételt kérésre engedve – elővette és megmutatta az apjától örökölt poharat. Az, hogy a tárgy a Gáborok között ’az erdő’ nevet kapta, illetve az, hogy díszítvényeihez a fenti historizáló értelmezések kapcsolódtak, kiváló példa arra, hogy a tárgyat a Gáborok miként „távolítják el” a korábbi használati kontextusban hozzá társuló jelentésektől, és így magától a

³² A tárgy, amelyet a jelenlegi tulajdonos édesapja Nagyaluból vásárolt meg 1971-ben, ma a Nagyaluval szomszédos települések egyikén található.

korábbi használati kontextustól is. Másként fogalmazva: az itt bemutatott eset is arról árulkodik, hogy a tárgyi tulajdonságok jelentésének újrateremtése ugyanúgy konstitutív része lehet a tárgy szimbolikus „elidegenítésének”-eticizálásának, akár csak a Gábor tulajdonosokból álló genealógia megalkotása.

A tulajdonnév-választás során a Gáborok kizárólag a tárgy Gábor társadalmi karrierjét veszik alapul, vagyis a névadók – egyetlen kivételtől eltekintve³³ – a saját etnikai alcsoportjukhoz tartozó személyek, és sohasem gázso. A kivételtől definiált esetről azonban könnyen bebizonyítható, hogy nem valódi kivétel. A kérdéses tárgy ugyanis, amely az 1980-as évek közepén „ment ki” az etnikai alcsoportból és Nagyaluból, nem azért kapott két gázso személynévből kialakított tulajdonnevet, mert a romák számottevő jelentőséget tulajdonítottak gázso társadalmi karrierjének és diszkurzív emlékművet kívántak állítani a korábbi gázso tulajdonosoknak. Sokkal inkább azért, mert a szóban forgó nevek a pohárköpenyre vésvé láthatóak. A tárgy rekontextualizációja során éppen ezért nem a gázso társadalmi karrier indexikus reprezentációiként tettek szert jelentőségre, hanem azért, mert a Gáborok feltűnő, egyedi díszítvényekként értelmezték őket, éppen úgy, ahogyan az a pohártesten látható egyéb díszítvényekkel is megteszik. Az egykori gázso megrendelők és/vagy tulajdonosok nevei így anélkül válhattak a *romani* tulajdonnévadás kiindulópontjává, hogy a Gáborokat folyamatosan a tárgy gázso előéletére emlékeztetnék, vagyis anélkül, hogy megzavarnák a gázso jelentésektől és értékasszociációktól való „leválasztás” folyamatát.

Bizonyos tárgyak egyszerre több, párhuzamosan használt tulajdonnévvel is rendelkeznek. Az első *romani* tulajdonnév – legalábbis azon presztízstárgyak esetében, amelyek korábbi tulajdonosaik egyikéről kapták a nevüket – valószínűleg nem lesz örök életű. Esetükben ugyanis az újraelnevezés időről időre szükségessé válik, mivel az egykori névadóra utaló emléknymok többsége fokozatosan eltűnik a kollektív emlékezetből.³⁴ A korábbi tulajdonos – mint névadó – „helyét” ilyenkor egy későbbi, még jól ismert, a családi vagy a lokális emlékezet integráns részét képező tulajdonos foglalja el, de az is előfordulhat, hogy a névadás ekkor már a korábbitól eltérő logikát követ, és kiindulópontja egy tárgyi tulajdonság vagy helységneve lesz.

A névváltás hátterében azonban esetenként nem a társadalmi emlékezet fokozatos eróziója, hanem a státuszversengés, vagyis a különbség politikája áll. Előfordul ugyanis, hogy a korábbi névadó „mnemonikus-virtuális” jelenlétét a jelenlegi tulajdonos zavaró, nemkívánatos eseményként éli meg, mivel úgy véli, kettejük asszociatív úton történő összekapcsolása olyan inzultusok megfogalmazására adhat alkalmat riválisainak, amelyek kedvezőtlenül érintik saját társadalmi presztízst, „hírnév-hitelét”. A presztízstárgynevben megörökített egykori tulajdonos szimbolikus „eltávolítására” a jelenlegi tulajdonos a) az újraelnevezés, illetve b) – ha a

³³ Természetesen nem kizárt, hogy léteznek egyéb kivételek is.

³⁴ Abban az esetben, ha a tárgy valamelyik tárgyi, vagyis a Gáborok által változatlanul hagyott tulajdonságáról (pohárforma, díszítvények stb.) kapja a nevét, a névadás megismétlése szükségessé válik. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne kerülhetne sor névváltoztatásra.

tárgy egyszerre több, párhuzamosan használt tulajdonnévvel is rendelkezik – a számára előnyösebbnek ítélt név preferálása révén tehet kísérletet.

A névadó és a jelenlegi tulajdonos „egymás mellé rendelésének” elkerülését szolgáló névmanipuláció kiváló példája Pista esete, aki a ma Nagyfaluban dominánsnak tekintett apai ág tagja, és aki egy olyan presztízstárggyal is rendelkezik, amelyhez egyszerre két tulajdonnév kapcsolódik. Annak oka, hogy Pista – saját érvelése szerint is – a kérdéses pohár egyik, személyre utaló tulajdonnévnek nyilvános használatát következetesen kerüli, az etnikus történelemben, azon belül is a nagyfalusi apai ágak presztízssorrendjének alakulástörténetében keresendő. Abban az időszakban ugyanis, amikor a kérdéses tárgy még a névadó *rom* tulajdonát képezte, Pista apai ága még korántsem volt dominánsnak mondható Nagyfaluban, sőt éppen ellenkezőleg: felmenői még kisebbségben voltak a névadó *rom* családjához viszonyítva. (Ez utóbbi tény megemlézése a nyilvános férfi-összejöveteleken lényegében tabunak számít,³⁵ mivel az azt szóba hozó *rom*nak számolnia kell azzal, hogy a domináns ág jelenlévő tagjai azonnal megpróbálnak elégtételt venni a „meggondolatlan” kijelentésért.) A névadó *rom* emlékének a névhasználaton keresztüli aktualizálása Pista nézőpontjából tehát olyan kellemetlen eseménynek számít, amely önmagát és hallgatóságát apai ága egykori társadalmi marginalizáltságára, kiszolgáltatott helyzetére emlékezteti. Éppen ezért Pista a kérdéses tárgy esetében egy másik presztízstárgynév használatát preferálta. Ez a név ugyancsak egy Gábor *rom*: Pista apai nagyapja egyik apatársának a nevéből alakult ki, aki a korábban említett névadó *rom*tól később megvásárolta a poharat. Pista a következő névszelekció révén voltaképpen arra tett kísérletet, hogy szimbolikusan elhatárolódjon a tárgy Gábor kulturális életrajzának és lokális közössége múltjának egy olyan szakaszától, amelynek emlékezetben tartása és felelevenítése önmagát és családját kedvezőtlen színben tünteti fel.

Egy másik esetben a jelenlegi tárgy tulajdonos azért ragaszkodott a párhuzamosan használt presztízstárgynevek egyikéhez (ahhoz, amely egy településnév utal), mert a nemkívánatosnak ítélt név annak az özvegy *rom*njinak a nevéből jött létre, akitől a tárgyat apai dédapja egykor megvásárolta. Az özvegyasszony nevének tudatos elkerülése két okra vezethető vissza. Egyrészt azzal magyarázható, hogy azokhoz a presztízstárgyvásárokhoz, amikor az eladó az egykori tulajdonos özvegye, és nem maga a családfő, gyakran az az értelmezés társul, hogy a vásárló „a könnyebb utat választotta” a presztízstárgybeszerzés során, mivel a „*gazda nélkül maradt*” tárgyakra a Gáborok általában úgy tekintenek, mint amelyek valamilyest veszítenek értékükből, vagyis „*leesik az áruk*”. Az özvegyekhez kerülő tárgyak – értelmezésük szerint – ezért olcsóbban megszerezhetőek, mintha a potenciális vásárlók akkor próbálták volna megvásárolni azokat, amikor még „*gazda*” (masc.)³⁶ is volt mellettük. Az ilyenkor lezajló tulajdonosváltást gyakran kísérik

³⁵ E tabu jelleget tovább erősíti az a tény, hogy az egykori névadó *rom* leszármazottai ma a legalacsonyabb presztízssű nagyfalusi apai ághoz tartoznak.

³⁶ A Gábor presztízstárgyak esetében a tulajdonviszony fogalma genderizált kategória. A poharak és kannák kizárólag férfiak tulajdonát képez(het)ik. Az özvegyasszonyok, akik szerencsés

olyan, a vevő anyagi helyzetét negatívan érintő kommentárok, amelyek azt valószínűsítik, hogy a vásárló azért akarja éppen most megszerezni a tárgyat, mert épp csak annyi felesleggel rendelkezik, hogy „egy özvegyasszonytól vásároljon”. Ezek az értelmezések alkalmasak a vevő részéről a tranzakció során tett erőfeszítések, valamint a tárgy és a tranzakció jelentőségének szimbolikus leértékelésére.

Az özvegyasszonyoktól való presztízstárgyvásárláshoz azonban gyakran morális aggályok is társulnak. Mivel gyakori jelenség, hogy a haláleset után a családfenntartó nélkül maradó hozzátartozóknak olyan súlyos egzisztenciális gondokkal kell szembenézniük, amelyek megoldása csak az özvegy által „felügyelt” presztízstárgy eladása révén lehetséges, a presztízstárgygazdaság közönsége a megszo-kottnál kritikusabban ügyel arra, hogy az ilyenkor lezajló tulajdonosváltás a roma üzleti etika (*patjiv le lovengi*) elveinek megfelelően menjen végbe. Az özvegyasszony és a vásár emlékét felelevenítő presztízstárgynév elkerülésének egyik oka esetünkben éppen az volt, hogy a jelenlegi tulajdonos dédapja nem tisztességes úton jutott hozzá a tárgyhoz. Két okból sem. Egyrészt azért nem, mert a kérdéses poharat nem közvetlenül az özvegytől, hanem az ő tudta nélkül, titokban, attól a gázsó férfitől vásárolta meg, akinél az nem sokkal a férj halála után zálogba került. A tranzakciót azonban roma beszélgetőtársaim azért is erkölcstelennek nevezték, mert a vásárló így a romák közötti tényleges piaci értéknek megfelelő vételár töredékéért jutott hozzá a tárgyhoz, vagyis: csupán a kölcsönvett összeget és a kamatot fizette ki, az özvegynek pedig egyetlen lejt sem adott. A tranzakció kitudódását követően az özvegy a gázsó bírósághoz fordult jogorvoslatért, a pert azonban, mivel csak elenyésző kapcsolati tőkével rendelkezett a gázsók között, végül elveszítette. A fentieknek köszönhetően a titokban végbement tranzakciót a legtöbb beszélgetőtársam morálisan elfogadhatatlanként, a kiszolgáltatott özvegy meglopásaként értelmezte. A jelenlegi tulajdonos tehát nemcsak azért érdekelt abban, hogy presztízstárgyára ne a kérdéses özvegy nevéből létrejött tulajdonnévvel utaljanak, mert az özvegyektől „könnyebb” poharat vásárolni, hanem azért is, mert a dédapja és az özvegy közötti egykori tranzakcióhoz többek szerint a tisztességtelenség és az amoralitás fogalmai kapcsolódnak.

A bemutatott két példából jól látható, hogy az emlékezés politikája és a (státus)politika emlékezete hogyan van jelen a presztízstárgyakkal kapcsolatos név-választásban. E példák rávilágítanak arra, hogy a névváltás siettetése vagy a párhuzamosan használt presztízstárgynevek közül választás esetenként olyan tudatos politikai tett, amely arra szolgál, hogy a jelenlegi tulajdonos szimbolikusan eltávolítsa a tárgyat azoktól a múltbeli eseményektől, amelyeknek a felidézése alkalmat adhat a tárgy értékét és saját presztízstét megkérdőjelező inzultusok megfogalmazására.

esetben képesek arra, hogy az elhunyt férjük tulajdonát képező presztízstárgyakat mindaddig megőrizzék, amíg fiaik fel nem nőnek, nem minősülnek a férfiakkal egyenértékű tulajdonosoknak. A Gáborok szóhasználatát idézve ők csupán *garan*, 'vigyáznak' rájuk, vagyis az özvegyasszonyok csak ideiglenes 'örzöi' a presztízstárgyaknak.

4.2.2.3. A tárgytörténeti karakter

A roma tulajdonosokból álló genealógia és a tulajdonnév mellett a poharakhoz Gábor kulturális életrajzukban olyan állandó jelzők is társulhatnak, amelyek társadalmi karrierjük egy-egy meghatározó vonását idézik fel, „sűrítik magukba” (vö. BASSO, 1988). Ezekre a továbbiakban a tárgytörténeti karakter kifejezéssel utalok. Az állandó jelzők egyike rendszerint akkor kapcsolódik valamelyik tárgyhoz, ha az különösen értékesnek és keresettnek minősül a vizsgált etnikai alcsoportban, és a potenciális vásárlók között intenzív, esetenként évtizedekig is elhúzódó versengés alakul ki megszerzéséért és megtartásáért. Az ilyen poharakhoz a presztízstárgy-diskurzusban gyakran társul a *harcošo*, vagyis a 'harcos' (értsd: olyan tárgy, amelyért harc, azaz kiterjedt gazdasági-társadalmi rivalizálás folyik) állandó jelző.

Más tárgyakhoz a presztízstárgydiskurzusban a *bibaxtalo*, 'szerencsétlen' vagy az *armandino*, vagyis 'átkozott' jelző kapcsolódik. A *bibaxtalo* címke akkor társul egy tárgyhoz, ha az a Gáborok értelmezése szerint szerencsétlenségek sorát „*hagyt maga után*”, vagyis korábbi tulajdonosai (esetleg azok közeli családtagjai) közül többen meghaltak vagy hirtelen elszegényedtek abban az időszakban, amikor a tárgy a birtokukban volt. A *bibaxtaló*ként emlegetett tárgyak egy része esetében beszélgetőtársaim a haláleseteket a presztízstárgyhoz való túlzott ragaszkodás következményének tulajdonították, vagyis annak, hogy a tulajdonos a sokasodó családi konfliktusok és a kilátástalanná váló eladósodás ellenére sem akart megválni a tárgytól. Más esetekben viszont ez az ok-okozati összefüggés egyáltalán nem jelent meg az események magyarázatában, hanem a tárgyat egyszerűen a tárgy-birtoklás és a negatív események időbeli egybeesése miatt tekintették *szerencsétlen*nek.

Az *armandino*, 'átkozott' jelző akkor társul egy presztízstárgyhoz, ha azt valamelyik korábbi tulajdonosa megátkozta. Habár a kérdéses jelző grammatikailag hozzá kapcsolódik, az átok voltaképpen címzettje nem maga a tárgy, hanem az az új tulajdonos, aki tisztességtelen eszközökkel (például megtévesztés révén vagy a kialakult vételár részleges visszatartása mellett) jutott hozzá a pohárhoz. Az átok ebben az esetben a presztízstárgy-tranzakciók során hangsúlyosan elvárt üzleti etika figyelmen kívül hagyását viszonozó verbális szankció.³⁷ (A presztízstárgy-név-választásról szóló alfejezetben említett második eset éppen ide sorolható: a kifosztott özvegyasszony a per elvesztését követően megátkozta a tárgyat, leszámazottai pedig a mai napig pontosan számon tartják azokat – az új nagyfalusi tulajdonos családjában bekövetkezett – kedvezőtlen történeteket, amelyeket az átok hatásának tulajdonítanak.) Mivel az *armandino* és a *bibaxtalo* jelzők – szemben a *harcošo*val – egyáltalán nem segítik elő a tárgy hírnevének gyarapodását, ezeket a mindenkori tulajdonosok még véletlenül sem használják tárgyaik jellemzése vagy megemlézése során (még akkor sem, ha pontosan tudják, hogy mások ezekkel a jelzőkkel utalnak rájuk).

³⁷ Az ilyenkor elmondott átok rendszerint nemcsak a tárgyat „illetéktelenül” birtokba vevő új tulajdonosra, hanem potenciális örökösire: fiára, fiúunokájára stb. is vonatkozik.

5. ÖSSZEFOGLALÁS. A PRESZTÍZSTÁRGY-ESZTÉTIKA MINT AZ ETNIKAI IDENTITÁS „LÁTHATATLAN TINTÁJA”

Egy korábbi tanulmányban (BERTA, 2005b) amellett érveltem, hogy a Gábor presztízstárgygazdaság etnicizált gazdaság, mivel a presztízstárgyakkal kapcsolatos értékegyezmények érvényességének hatóköre egybeesik az etnikai alcsoportthattárral, ennek következtében pedig e gazdaság résztvevői struktúrája (ideális vevőkör; közönség), illetve az ott elért sikerekből fakadó „hírnévhitel” is etnicizálttá válik. Kizárólag a Gáborok azok, akik a poharakban a korábbi Gábor tulajdonosok hírnevét, illetve azt fizetik meg, hogy azok tárgyi tulajdonságai mennyire igazodnak az általuk kidolgozott presztízstárgy-esztétikában rögzített értékpreferenciákhoz, éppen ezért egy „nagy névvel” rendelkező, keresett presztízstárgy megszerzését is csak ők jutalmazták társadalmi elismeréssel, „hírnév-hittel”.

A jelen tanulmány arra kereste a választ, hogy a jelentés- és értékújraírás „szimbolikus alkímiaja” révén a Gáborok hogyan hoznak létre etnikai identitásszimbólumokat az etnikai alcsoportthattárron kívülről érkező ezüsttárgyakból. Amint azt láttuk, e tárgystátus elérése előfeltételezi a tárgy de- és rekontextualizálását, vagyis azoknak a jelentéseknek és értékasszociációknak az „eltávolítását”, illetve helyettesítését, amelyek a tárgyat transzkulturális életrajza korábbi, gázsó fázisához kapcsolják. A szimbolikus kiüresítés az „árucikk-fétisizmus” stratégiája révén, vagyis oly módon megy végbe, hogy a gázsóktól történő pohárvásárlás során a romák elsősorban az „árucikkformára”, vagyis a tárgyi tulajdonságokra összpontosítják figyelmüket, a tárgy gázsó társadalmi karrierjének pedig nem tulajdonítanak jelentőséget, és nem veszik figyelembe azt a tárgyak értékének, illetve árának – egymás közötti – megállapítása során. A transzkulturális tárgyéletrajz gázsó fázisát érintő, etnikai alapon szerveződő tudatos felejtés elősegíti azt, hogy a tárgy egykori gázsó társadalmi karrierje „helyén” olyan relatív *tabula rasa* jöjjön létre, amelyet a Gáborok saját alcsoportjukra jellemző jelentésekkel és értékekkel „népesíthetnek be”. Másként fogalmazva: hozzájárul ahhoz, hogy a tárgyat mielőbb etnicizálhassák, és – mint a „mi” reprezentációjával – zavartalanul azonosulhassanak vele.

A gázsóktól vásárolt, kiüresített tárgyak rekontextualizálását és etnicizálását, vagyis azt, hogy azok új társadalmi (etnikai és apai ági identitásszimbólum), illetve kulturális (presztízstárgy, a tárgyi javak fogyasztásának elitregisztere) identitásra tegyenek szert, a vizsgált roma etnikai alcsoport tagjai két stratégia segítségével érik el. Egyrészt az (újra)esztétizálás révén, vagyis oly módon, hogy saját presztízstárgy-esztétikájuk értékdiskurzusában újraértelmezik a tárgyi tulajdonságok jelentős részét. Másrészt a tárgy etnikus történelembe integrálása, Gábor társadalmi karrierjének megalkotása révén. Az utóbbi folyamat olyan eljárásokat foglal magában, mint a tulajdonnévadás, a genealógiaalkotás és a tárgytörténeti karakter meghatározása.

Foglaljuk össze röviden, milyen szerepet tölt be az esztétizálás az etnikai identitásszimbólum-alkotás itt bemutatott folyamatában. A különböző kulturális javak fogyasztásával kapcsolatos *esztétika* vagy *ízlés politikája* olyan jelenség, amelynek fontosságára a szociológiai és az antropológiai szakirodalom már számos alkalom-

mal felhívta a figyelmet. Az említett problémakört érintő írások két, egymást részben átfedő jelenségcsoport elemzésére fókuszálnak. Egy részük az ízlés mint valamely társadalmi csoport által „kisajátított” kulturális kompetencia identitáspolitikai hasznosíthatóságával foglalkozik, elsősorban azt vizsgálva, hogy az ízléskanonok hogyan vesznek részt a társadalmi határok vagy a kulturális különbségek legitímálásában, reprezentálásában és újratermelésében (lásd VEBLEN, 1975; BOURDIEU, 1984; MCCRACKEN, 1988). Más szerzők viszont a mindennapi élet egyre intenzívebb „esztétizáltságának” (FEATHERSTONE, 1991, 65–82; SCOTT-URRY, 1994, 54; LURY, 1996), vagyis a „jelek és képek” szinte mindent átható jelenlétének az okait és következményeit vizsgálják a (poszt)modernség kontextusában, például olyan jelenségekre összpontosítva figyelmüket, mint a „magas” művészet és a tömegkultúra közötti határ elmosódása, vagy a média, a reklám és a divat fogyasztói érzékenységre gyakorolt hatásainak az elemzése. A Gábor presztízstárgy-esztétikával kapcsolatos értelmezésem az első tanulmánycsoporttal mutat hasonlóságot.

A presztízstárgy-esztétika, amint arra már utaltam, az ezüstpoharak és kannák tárgyi tulajdonságaival kapcsolatos értékegyezmények etnikai alapon szerveződő, kifejezetten a Gáborokra jellemző csoportja. Habár a gázsóktól vásárolt tárgyak tárgyi tulajdonságai a romák szemében „készen kapott”, megváltoztathatatlan adottságoknak minősülnek, ez korántsem jelenti azt, hogy ezek a tulajdonságok az etnikai identitásszimbólum-alkotás során ne juthatnának meghatározó szerephez. A hozzájuk társított jelentések és értékek rendszere ugyanis – szemben magukkal a tárgyi tulajdonságokkal – képlékeny: újrafogalmazható-átalakítható társadalmi termék. A „kívülről” érkező pohár tárgyi tulajdonságainak a Gábor presztízstárgy-esztétika kontextusában történő újraértelmezése éppen ezt a célt szolgálja: a hozzájuk társuló gázsó jelentések és értékek újrafogalmazását, a tárgy „kiüresítését” és reetnicizálását. Az újraosztályozás tehát kizárólag a jelentés és az érték szimbolikus dimenzióit érinti, oly módon ruházva fel konstitutív karakterrel a tárgyi tulajdonságokat, hogy azok érint(het)etlensége egy pillanatig sem kerül veszélybe.

A presztízstárgy-esztétikában való jártasság olyan „bensővé tett kulturális tőke” (BOURDIEU, 1998b), amely kizárólag diszkurzív létmóddal jellemezhető, és amelynek elsajátítása időigényes folyamat (megköveteli például a presztízstárgydiskurzusokban való rendszeres részvételt, a kapcsolódó terminológia elsajátítását stb.). Ez a jártasság olyan tulajdonság, amely – néhány gázsó antropológustól és régiségkereskedőtől, valamint a Gáborokkal üzleti kapcsolatban álló *cārhar* romok kis csoportjától eltekintve – kizárólag a vizsgált etnikai alcsoport tagjaira jellemző. Éppen ezért a Gáborok – a pohárvásárláshoz hasonlóan – a presztízstárgy-esztétika ismeretét is etnikai identitásmarkernek tekintik, amely a társadalmi viszonyok szervezésében sajátos módon: az etnikai identitás „láthatatlan tintájaként” hasznosul.

A „láthatatlan tinta” kifejezést MCCRACKEN (1988, 34) elemzéséből kölcsönözöm, aki amellet érvel, hogy bizonyos társadalmi csoportok esztétikai ízléskanonjukat³⁸ „láthatatlan tintaként”, azaz a csoporttagság ellenőrzésének és a csoport-

³⁸ Amely például a kérdéses csoport által preferált zeneszerzők és írók neveit, konkrét művek címeit stb. tartalmazza.

határ újratermelésének indirekt eszközeként alkalmazzák. A csoporttagok az ízléskanonjukhoz tartozó értékpreferenciákról folytatott beszélgetések során így anélkül képesek leleplezni a státushamisítókat: vagyis a csoportba „illetéktelenül” beilleszkedni kívánó egyéneket, hogy azok a lelepleződés tényét észrevénnék. A Gáborok esetében a presztízstárgy-esztétika hasonló funkciót tölt be, eltekintve attól, hogy esetünkben nincs szó státushamisítókról, vagyis nem léteznek olyan személyek, akik e tudástípus elsajátítása révén azt a látszatot kívánják kelteni, hogy a szóban forgó etnikai alcsoporthoz tartoznak.

A presztízstárgy-esztétikában való jártasság identitáspolitikai jelentősége abból fakad, hogy maga is része az etnikai identitás és csoporthatár újratermelésére szolgáló szimbolikus eszközök repertoárjának: vagyis „láthatatlan tintaként” megjelenő-összeköti, egymás számára azonosíthatóvá teszi a Gábor etnikai alcsoporthoz tartozó személyeket. Másként fogalmazva: e jártasság olyan tudástípus, amely az etnikai identitás autenticizálására (vö. WEINER, 1994; ELLIOTT-DAVIES, 2006), vagyis a „Gáborság”, az etnikai alcsoporttagság hitelesítésére (is) szolgál. (Aki járatos a Gábor presztízstárgy-esztétikában, az nagy valószínűséggel maga is Gábor *rom*.) A gázsók számára, akik a presztízstárgy-esztétika létezéséről lényegében semmit sem tudnak, e tudástípus „láthatatlan” marad, vagyis olyan „diszkkrét, rejtőzködő” etnikai identitásszimbólumként hasznosul, amely csak a Gáborok számára észlelhető és jelentéssel. ³⁹ Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a presztízstárgy-esztétikában szerzett jártasság választható, és nem kötelezően elvárt markere az etnikai identitás autentikus „előadásának”, vagyis egyetlen *rom* „Gáborságát” sem kérdőjelezik meg csupán azért, mert a presztízstárgy-esztétikában tájékozatlannak bizonyul.

A vizsgált esztétika emellett azért is figyelmet érdemel, mert azok a társadalmi egyezmények, amelyekre a presztízstárgyak korlátozott forrás jellege a Gáborok között visszavezethető, részben épp hozzá kapcsolódnak. Ne feledjük, hogy a Gábor presztízstárgy-definíció szerint csak azok a tárgyak minősülnek *béváló*aknak, amelyek antik ezüsből készültek, és megfelelnek a formatípusokkal kapcsolatos elvárásoknak. Ezek az elvárások értelemszerűen a tárgyak egy szűk spektrumára korlátozzák a potenciális presztízstárgyak körét. (Ha figyelembe vesszük, hogy e tárgyak iránt – habár más értékrezsim alapján tekintik értékesnek azokat – gázsó múzeumok, műgyűjtők és régiségkereskedők is érdeklődnek, a potenciális presztízstárgyak ritkasága még nyilvánvalóbbá válik.) Amint az a presztízsgazdaságok vizsgálatával foglalkozó szakirodalomból nyilvánvaló, a korlátozott elérhetőség a presztízsjavak keresettségének-értéktelítettségének a legelterjedtebb forrásai közé

³⁹ A presztízstárgy-esztétika mint az etnikai identitás „láthatatlan tintája” kevésbé hatékony eszköze a különbség újratermelésének, ha a Gáborok a *cārhar*okkal kapcsolatban folyamodnak annak használatához, szemben azokkal az esetekkel, amikor a gázsókkal és más roma csoportok tagjaival kerülnek kapcsolatba. A *cārhar*ok ugyanis a Gáborokéhoz hasonló presztízstárgy-esztétikával rendelkeznek, és – részben ennek köszönhetően – gyakran vásárolnak presztízstárgyakat tőlük, rendszerint épp olyan magas árakon, amelyek a Gáborok közötti tranzakciókra jellemzőek (lásd BERTA 2005b).

sorolható. A presztízsjavak ritkasága voltaképpen nélkülözhetetlen ahhoz, hogy presztízsgazdaságok létrejöhessenek és a különbség „előadásának-bemutatásának” hatékony eszközeivé, illetve színtereivé váljanak.

A presztízstárgy-esztétika, amely etnikai alapon szerveződő kulturális kompetenciaként, „esztétikai kulturális tőkeként” (aesthetic cultural capital, SCOTT-URRY, 1994, 54) vagy „etnoesztétikaként” (vö. MYERS, 2002) definiálható, a szóban forgó etnikai alcsoport tagjai számára lehetővé teszi, hogy „ízlésközösségként” (taste community; vö. GANS, 1966, 1974), illetve „esztétikai közösségként” (aesthetic community; vö. GOLDSTEIN, 1995) definiálhassák önmagukat, ily módon is megjelenítve és újratermelve etnikai identitásukat. A poharakkal és kannákkal kapcsolatos *esztétika(i) értékalkotás* a Gáborok esetében az *etnikai identitás, a különbség médiumaként*, a gázsóktól és a többi erdélyi roma etnikai alcsoporttól való elkülönülés eszközeként (is) hasznosul, vagyis – áttételesen – az etnikai identitás-politika szimbolikus eszköztárának a részévé válik.

IRODALOM

- APPADURAI, Arjun
1986 Introduction: commodities and the politics of value. In: APPADURAI, Arjun (szerk.): *The social life of things. Commodities in cultural perspective.* 3–63. Cambridge, Cambridge University Press
- BASSO, Keith
1988 „Speaking with Names”: *Language and Landscape among the Western Apache.* *Cultural Anthropology*, 3, 2, 99–130.
- BAUDRILLARD, Jean
1981 *For a critique of the political economy of the sign.* St. Louis, Telos Press
- BERTA Péter
2005a A társadalmi nemek közötti státuskülönbség ideológiai egy erdélyi roma (Gábor) közösségben. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Ethno-lore.* 71–154. Budapest, Akadémiai
2005b *Az érték etnicizálása – az etnicitás értéke. A presztízstárgy-gazdaság mint etnikai identitásgyakorlat az erdélyi Gáborok között.* *Tabula*, 2, 171–200.
- BLASCO, Paloma Gay Y.
2001 *‘We don’t know our descent’: How the Gitanos of Jarana manage the past.* *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7, 4, 631–647.
- BOURDIEU, Pierre
1984 *Distinction: A social critique of the judgement of taste.* Cambridge, MA, Harvard University Press
1998a The Economy of Symbolic Goods. In: *Practical Reason. On the Theory of Action.* 92–123. Cambridge, Polity
1998b Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* 155–177. Budapest, Aula
- BROWN, Michael F.
1997 *Can culture be copyrighted?* *Current Anthropology*, 39, 2, 193–222.
- BUNTA Magdolna
2001 *Kolozsvári ötvösök a XVI.–XVIII. században.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
- CALLAHAN, Robey
1999 *The Liberty Bell. From Commodity to Sacred Object.* *Journal of Material Culture*, 4, 1, 57–78.
- DAMON, Frederick, H.
2002 *Kula Valuables. The Problem of Value and the Production of Names.* *L’Homme*, 162, 107–135.
- DANT, Tim
1999 *Material Culture in the Social World: Values, Activities, Lifestyles.* Buckingham, Open University Press
- ELLIOTT, Richard–DAVIES, Andrea
2006 Symbolic brands and authenticity of identity performance. In: SCHROEDER, Jonathan E.–SALZER-MÖRLING, Miriam (szerk.): *Brand Culture.* 155–170. London, Routledge
- FEATHERSTONE, Mike
1991 *Consumer Culture and Postmodernism.* London, Sage
- FEJŐS Zoltán
2004 The journey’s memory: The objects and the images. In: CSERI Miklós–FEJŐS Zoltán–SZARVAS Zsuzsa (szerk.): *Touristic construction and consumption of culture(s).* 11–24. Budapest–Szentendre, Hungarian Ethnographical Society – Museum of Ethnography – Hungarian Open Air Museum
- FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta–KÜLLŐS Imre–MOLNÁR Ambrus–P. SZALAY Emőke
1999 *Magyar Református Egyházak javainak tára. I. Máramaros-Ugocsa Egyházmegye.* Budapest, Országos Református Gyűjteményi Tanács
2000 *Magyar Református Egyházak javainak tára. II. Beregi Egyházmegye 1.* Budapest, Országos Református Gyűjteményi Tanács
2001 *Magyar Református Egyházak javainak tára. III. Beregi Egyházmegye 2.* Budapest, Országos Református Gyűjteményi Tanács
- FORTY, A.
1999 Introduction. In: FORTY, A.–KÜCHLER, S. (szerk.): *The Art of Forgetting.* 1–18. Oxford, Berg
- GANS, Herbert
1966 Popular Culture in America: Social Problem in a Mass Society or Social Asset in a Pluralist Society? In: BECKER, Howard S. (szerk.): *Social Problems: A Modern Approach.* 549–565. New York, Wiley
1974 *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation of Taste.* New York, Basic Books
- GEISMAR, Haidy
2001 *What is in a Price?: An Ethnography of Tribal Art at Auction.* *Journal of Material Culture*, 6, 1, 25–47.
- GOLDSTEIN, Judith L.
1995 The Female Aesthetic Community. In: MARCUS, George E.–MYERS, Fred R. (szerk.): *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology.* 310–329. Berkeley, University of California Press
- GOSDEN, Chris–MARSHALL, Yvonne
1999 *The Cultural Biography of Objects.* *World Archaeology*, 31, 2, 169–178.

- GYÁRFÁS Tihamér
1912 *A brassai ötvösség története*. Brassó, K.n.
- HEBDIGE, Dick
1979 *Subculture: The Meaning of Style*. London, Routledge
1988 *Object as Image: The Italian Scooter Cycle*. In: *Hiding in the Light: On Images and Things*. 77–115. New York, Routledge
- HOLTORF, Cornelius
2002 *Notes on the Life History of a Pot Sherd*. *Journal of Material Culture*, 7, 1, 49–71.
- KOLBA Judit
1992 *Szent László és városa. 1192–1992*. Budapest, Officina Nova
- KOPYTOFF, Igor
1986 *The cultural biography of things: commoditization as process*. In: *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. APPADURAI, Arjun (szerk.) 64–94. Cambridge, Cambridge University Press
- LURY, Celia
1996 *Consumer Culture*. Cambridge, Polity Press
- MARCUS, George E.–MYERS, Fred R. (szerk.)
1995 *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology*. Berkeley, University of California Press
- MARX, Karl
1978 *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. 1. köt. Budapest, Kossuth
- MCCRACKEN, Grant
1986 *Culture and Consumption: A Theoretical Account of the Structure and Movement of the Cultural Meaning of Consumer Goods*. *The Journal of Consumer Research*, 13, 1, June, 71–84.
1988 *Culture and consumption: New approaches to the symbolic character of consumer goods and activities*. Bloomington, Indiana University Press
- MYERS, Fred
2001 Introduction. In: MYERS, Fred (szerk.): *The Empire of Things: Regimes of Value and Material Culture*. 3–61. Santa Fe, SAR Press
2002 *Painting Culture. The Making of an Aboriginal High Art*. Durham and London, Duke University Press
- OROSZ Endre
1914 *Czigány-kincsek*. *Néprajzi Értesítő*, 15, 1–2, 161–167.
- PHILLIPS, Ruth B.
1998 *Trading Identities. The Souvenir in Native North American Art from the North-east, 1700–1900*. Seattle and London, University of Washington Press; Montreal and Kingston, McGill-Queen's University Press
- PHILLIPS, Ruth B.–STEINER, Christopher, B. (szerk.)
1999 *Unpacking Culture. Art and Commodity in Colonial and Postcolonial Worlds*. Berkeley, University of California Press
- ROWLANDS, Michael
2004 *Cultural Rights and Wrongs: Uses of the Concept of Property*. In: VERDERY, Kathrine–HUMPHREY, Caroline (szerk.): *Property in Question. Value Transformation in the Global Economy*. 207–226. Oxford, Berg
- SAHLINS, Marshall
1976 *Culture and Practical Reason*. Chicago, University of Chicago Press
- SATOV, Murray
1997 *Catalogues, Collectors, Curators: The Tribal Art Market and Anthropology*. In: MACCLANCY, Jeremy (szerk.): *Contesting Art. Art, Politics and Identity in the Modern World*. 215–241. Oxford, Berg
- SAUNDERS, Nicholas J.
1999 *Biographies of brilliance: pearls, transformations of matter and being, c. AD 1492*. *World Archaeology*, 31, 2, 243–257.
- SCOTT, Lash–URRY, John
1994 *Economies of Signs and Space*. London, Sage
- SIGERIUS, Emil
1901 *Zigeunerbecher. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XXIV, 2, 22–23.
- SLATER, Don
1997 *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge, Polity
- STEINER, Christopher B.
1994 *African art in transit*. Cambridge, Cambridge University Press
- STEWART, Michael
2004 *Remembering without commemoration: The mnemonics and the politics of Holocaust memories among European Roma*. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 10, 3, 561–582.
- SZÁDECZKY Lajos
1899 *Múzeum a zálogházban*. *Erdélyi Múzeum*, XVI, április 15. IV. füzet. Kolozsvár. 247–251.
- P. SZALAY Emőke
2001 *Debreceni ötvösség*. Debrecen, k.n.
- TÉGLÁS István
1899 *Vándor cigányok kincse. Erdély népei*. Az „Erdély” néprajzi melléklete, II, 2, 21–23.
1912a *Czigány-kincsek. Első közlemény*. *Néprajzi Értesítő*, 13, 1, 50–55.
1912b *Czigány-kincsek. Második közlemény*. *Néprajzi Értesítő*, 13, 2, 124–130.
1913 *Czigány-kincsek. Negyedik és utolsó közlemény*. *Néprajzi Értesítő*, 14, 1–2, 135–142.
- THOMAS, Nicholas
1991 *Entangled Objects: Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific*. Cambridge, Cambridge University Press
- VEBLEN, Thorstein
1975 *A dologtalan osztály elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- VELTHUIS, Olav
2003 *Symbolic meanings of prices: Constructing the value of contemporary art in Amsterdam and New York galleries*. *Theory and Society*, 32, 2, 181–216.
2005 *Talking Prices. Symbolic Meanings of Prices on the Market for Contemporary Art*. Princeton and Oxford, Princeton University Press
- WEIL, Jim
2004 *Virtual Antiquities, Consumption Values, and the Cultural Heritage Economy in a Costa Rican Artisan Community*. In: WERNER, Cynthia–BELL, Duran (szerk.): *Values and Valuables. From the Sacred to the Symbolic*. 231–256. Walnut Creek, Altamira

WEINER, Annette

- 1983 'The world of made is not a world of born': doing kula in Kiriwina. In: LEACH, J. W.–LEACH, E. R. (szerk.): *The Kula: New Perspectives on Massim Exchange*. 147–170. Cambridge, Cambridge University Press
- 1992 *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While-Giving*. Berkeley, University of California Press
- 1994 *Cultural Difference and the Density of Objects*. *American Ethnologist*, 21, 2, 391–403.

WELSH, Peter H.

- 1997 *The Power of Possession: The Case Against Property*. *Museum Anthropology*, 21, 3, 12–18.

ZIFF, Bruce–RAO, Pratima V. (szerk.)

- 1997) *Borrowed Power: Essays on Cultural Appropriation*. New Brunswick, Rutgers University Press

PÉTER BERTA

OBJECT USAGE, IDENTITY, AND THE POLITICS OF DIFFERENCE

Construction of an ethnic identity
symbol among the Gabors of Transylvania

The study deals with the silver prestige items of a Romani ethnic subgroup known as the Gabors in Transylvania. These items (silver beakers and tankards) are objects with transcultural biography, they are treated as prestige items by the Gabor Roma and are handed down as paternal inheritance generation after generation. As the Gabors themselves occasionally point out, all of their prestige items were once the possessions of Gazos and were made by Gazo silversmiths. Following the definition of the concept of authenticity concerning prestige items, the author analyses the process of „symbolic alchemy” that focuses on the rewriting of the meaning and value of the silver items bought from Gazos. This process involves both the decontextualisation of the newly gained object, that is, its symbolic divestment, and its recontextualisation. The process of recontextualisation consists of two strategies: a) the re-classification of some of the material characteristics of the newly acquired object; and b) the construction of its Gabor social carrier. Due to the process of „symbolic alchemy” the social and cultural identities of these objects significantly alter: from Gazo works of art they become Gabor prestige items and symbols of ethnic identity. The last chapter pays attention to the prestige item aesthetics as an important means of (ethnic) identity politics.